

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ
Навчально-науковий інститут права та міжнародно-правових відносин
Кафедра історії та теорії держави і права

Кваліфікаційна робота бакалавра
на тему: КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО В ПОЛІСАХ СТАРОДАВНЬОЇ
ГРЕЦІЇ

Виконав: студентка навчальної групи ІСТ 22-1

Каминська К.Ю.
спеціальність 032 «Історія та археологія»

(прізвище та ініціали)

Керівник: д. іст. наук, доцент Морозов О. В.

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент:

Старік Олександр Володимирович,
кандидат історичних наук, директор
Дніпропетровського Національного
історичного музею ім. Д.І. Яворницького

Дніпро – 2026

АНОТАЦІЯ

Камінська К. Ю. Кримінальне право в полісах Стародавньої Греції. Кваліфікаційна робота бакалавра на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2026. 61 с.

Кваліфікаційна робота присвячена комплексному дослідженню становлення та розвитку інститутів кримінального права в античних містах-державах. У роботі проаналізовано еволюцію правової думки від архаїчних звичаїв і кровної помсти до формування розвиненої системи публічного права класичного періоду (VII–IV ст. до н.е.).

Особлива увага приділяється порівняльному аналізу правових систем Афін, Спарти та Гортини, що дозволило виявити особливості демократичних, олігархічних та архаїчних моделей правосуддя. Досліджено класифікацію злочинів, де виокремлено правопорушення проти держави, релігії та особи. Охарактеризовано специфіку судової системи Афін, зокрема роль Гелієї та Ареопагу, а також вплив риторики на прийняття судових рішень.

У дослідженні детально розглянуто систему покарань, включаючи такі специфічні інститути, як атімія (позбавлення прав) та остракізм. Обґрунтовано роль кримінального права як інструменту підтримання соціальної стабільності та сакрального очищення поліса. Зроблено висновок про те, що антична правова спадщина заклала фундаментальні принципи європейської юриспруденції, зокрема ідею верховенства закону та публічності судового процесу.

Ключові слова: кримінальне право, Стародавня Греція, поліс, Афіни, Спарта, Гортинські закони, Гелієя, покарання, атімія, злочин.

ANNOTATION

Kaminska K. Yu. Criminal Law in the Poleis of Ancient Greece. Bachelor's thesis for the degree of "Bachelor" in specialty 032 "History and Archaeology". University of Customs and Finance, Dnipro, 2026. 61 p.

The bachelor's thesis is dedicated to a comprehensive study of the formation and development of criminal law institutions in ancient city-states. The work analyzes the evolution of legal thought from archaic customs and blood feuds to the formation of a developed system of public law in the classical period (7th–4th centuries BC).

Particular attention is paid to a comparative analysis of the legal systems of Athens, Sparta, and Gortyn, which allowed for the identification of the specific characteristics of democratic, oligarchic, and archaic models of justice. The classification of crimes is investigated, distinguishing between offenses against the state, religion, and the individual. The specifics of the Athenian judicial system are characterized, including the roles of the Heliaia and the Areopagus, as well as the influence of rhetoric on judicial decision-making.

The study examines in detail the system of punishments, including such specific institutions as atimia (deprivation of rights) and ostracism. The role of criminal law as an instrument for maintaining social stability and the sacred purification of the polis is substantiated. It is concluded that the ancient legal heritage laid the fundamental principles of European jurisprudence, particularly the ideas of the rule of law and the publicity of the judicial process.

Keywords: *criminal law, Ancient Greece, polis, Athens, Sparta, Gortyn Laws, Heliaia, punishment, atimia, crime.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. СТАНОВЛЕННЯ ТА ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ.....	9
1.1. Джерела права та еволюція покарання.....	9
1.2. Принципи кримінального права та класифікація злочинів.....	17
Висновок до 1 розділу.....	27
РОЗДІЛ ІІ. СУДОЧИНСТВО ТА ПРАВОВА СИСТЕМА В АФІНАХ І СПАРТІ.....	29
2.1. Судова система Афін.....	29
2.2. Правові особливості Спарти та інших полісів.....	37
Висновок до 2 розділу.....	43
РОЗДІЛ ІІІ. ВИДИ ПОКАРАНЬ ТА ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ.....	45
3.1. Основні види покарань.....	45
3.2. Соціальне та політичне значення кримінального права.....	48
Висновок до 3 розділу.....	54
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59

ВСТУП

Актуальність дослідження: Кожен поліс мав власну систему правових норм і покарань, що відображало соціальні, політичні та культурні особливості конкретної громади. Аналіз цих систем дає змогу зрозуміти, яким чином формувалися принципи відповідальності за протиправні дії та механізми захисту громадського порядку.

Особливу цінність представляє порівняння кримінальних систем Спарти, Афін та інших полісів, оскільки вони демонструють різні підходи до регулювання злочинності та покарання за правопорушення. Спарта, наприклад, акцентувала на військовій дисципліні та вихованні громадян, тоді як Афіни розвивали більш демократичні механізми судочинства та громадського контролю. Вивчення цих відмінностей дозволяє глибше зрозуміти соціальну та політичну роль кримінального права в стародавньому суспільстві.

Актуальність дослідження також обумовлена необхідністю оцінки впливу кримінального права на розвиток громадської свідомості та правосвідомості у стародавніх полісах.

Закони та покарання формували у громадян розуміння меж дозволеної поведінки та морально-етичних норм, що безпосередньо впливало на стабільність і порядок у суспільстві. Такий аналіз допомагає відтворити соціальні механізми регулювання поведінки, що були ефективними у конкретному історичному контексті.

Крім того, дослідження кримінального права Стародавньої Греції має значення для історії права та порівняльно-правових студій. Воно дозволяє простежити, як давньогрецькі правові принципи, такі як рівність перед законом, участь громадян у судочинстві та превентивна роль покарань, вплинули на формування римського та сучасного європейського права. Це надає важливу методологічну основу для розуміння еволюції правових норм та їх адаптації у сучасних правових системах.

Соціальна складова кримінального права у полісах Стародавньої Греції є ще одним аспектом його актуальності. Закони та норми покарання відображали суспільні цінності, моральні уявлення та політичну організацію кожного полісу, що дозволяє сучасним дослідникам зрозуміти взаємозв'язок між правом і суспільством у різні історичні епохи. Це знання може бути використане для аналізу механізмів соціальної регуляції та профілактики правопорушень у сучасному суспільстві.

Нарешті, актуальність дослідження зумовлена його практичною значущістю для розвитку правової культури та правової освіти. Вивчення історичних моделей кримінального права сприяє формуванню у студентів та науковців комплексного розуміння соціальної, політичної та моральної ролі права.

Це дозволяє не лише оцінювати історичні практики, а й застосовувати отримані знання для вдосконалення сучасних правових норм та механізмів захисту прав і свобод громадян.

Об'єкт дослідження є система кримінального права та правові інститути полісів Стародавньої Греції, зокрема їхня організація, форми покарання, участь громадян у судочинстві та взаємозв'язок права з соціальною і політичною структурою полісу.

Предмет дослідження: є конкретні норми кримінального права, методи та види покарань, а також соціально-політичні функції цього права в межах різних полісів Стародавньої Греції, включаючи Афіни, Спарту та інші менш відомі міста-держави.

Метою даної кваліфікаційної роботи є: полягає у комплексному вивченні кримінального права в полісах Стародавньої Греції, аналізі його соціального та політичного значення, а також визначенні впливу давньогрецьких правових інститутів на формування сучасних принципів кримінального права.

Для досягнення поставленої мети потрібно реалізувати наступні завдання:

Дослідити джерела права та еволюцію покарання в архаїчний період: Проаналізувати перехід від звичаєвого права (кровної помсти) до перших писаних кодексів (закони Драконта як спроба державного монополювання на насилля та законодавство Солона як фундамент демократизації правосуддя).

Проаналізувати принципи кримінального права та класифікацію злочинів: Визначити правову природу античного «злочину» як діяння, що порушує не лише людський закон, а й релігійний порядок (*themis*). Провести класифікацію правопорушень на злочини проти держави (зрада, тиранія), проти релігійних культів (святотатство) та проти приватної особи (вбивство, нанесення тілесних ушкоджень, крадіжка).

Охарактеризувати судову систему Афін як інститут народовладдя: Розкрити діяльність Гелієї як народного суду, проаналізувати механізм відбору суддів шляхом жеребкування та роль ораторського мистецтва у формуванні вироків. Дослідити еволюцію Ареопагу від вищого органу управління до спеціалізованого суду у справах про вбивства.

Зазначити правові особливості Спарти та інших полісів (Гортина): Здійснити порівняльний аналіз, виявивши відмінності між мілітаризованим правом Спарти, де закон служив інструментом виховання громадянина-воїна, та унікальними правовими актами Гортини, що детально регулювали майнові та сімейні відносини.

Визначити основні види покарань та їхню превентивну роль: Класифікувати заходи примусу: від фінансових стягнень та конфіскації майна до вищої міри — смертної кари. Окрему увагу приділити інституту атімії (позбавлення громадянських прав) та ostracism як специфічних політико-правових санкцій, що мали на меті захист демократичного устрою.

Охарактеризувати соціальне та політичне значення кримінального права: Обґрунтувати роль правосуддя як інструменту соціальної стабільності (запобігання *стазису* — громадянським чварам). Показати, як кримінальне право формувало правосвідомість грецького громадянина, для якого закон (*номос*) ставав вищою цінністю, що легітимізувала ідею держави.

Територіальні межі дослідження охоплюють провідні центри грецької правової культури — Афіни, Спарту та Гортину — для порівняльного аналізу демократичних, олігархічних та архаїчних моделей кримінального права.

Хронологічні межі дослідження: VII – IV ст. до н.е.

Методи та методологія досліджень:

Порівняльно-правовий метод: ключовий інструмент для зіставлення демократичної моделі Афін, мілітаризованого ладу Спарти та архаїчних норм Гортини.

Метод історичної реконструкції: застосований для відновлення змісту судових процесів та правових інститутів на основі фрагментарних джерел (судових промов, епіграфіки).

Герменевтичний метод: використаний для інтерпретації сакрального та правового змісту античних норм, де злочин трактувався як порушення божественного порядку.

Системний підхід: дозволяє розглядати кримінальне право не ізольовано, а як невіддільну частину соціально-політичної структури поліса.

Метод теоретичного узагальнення: забезпечує синтез отриманих даних для виокремлення універсальних рис грецької правосвідомості.

Історіографія: Вивчення становлення правових інститутів неможливо без аналізу загальноісторичного контексту розвитку полісів. Класичними працями, що закладають фундамент для розуміння грецької державності, є дослідження С. А. Шульги [35], В. С. Сергєєва [27], а також узагальнюючі посібники Б. Й. Тищика [30; 31], Л. М. Маймескулової [18], Л. М. Бостан та С. К. Бостан [8]. Питання античних держав Північного Причорномор'я та їх правових особливостей ґрунтовно висвітлені у працях В. М. Зубаря [15] та О. А. Право [23]. Фундаментальні аспекти політичної організації, що безпосередньо впливали на кримінальне законодавство, проаналізовані в працях С. О. Голованова [11] та В. В. Ставнюка [29]. Питання генези консульських установ та міжнародно-правових інститутів (зокрема ісополітії) розкриті у роботах О. А. Гавриленка [10] та В. В. Денисенка [13; 14].

Дослідження правових систем окремих полісів (Афіни, Спарта, Гортина). Особливості афінського права та діяльності народних судів стали предметом ґрунтовного аналізу в роботах Т. О. Матвєєвої [19; 20], яка також досліджує питання становлення континентальної системи права. Контрастний аналіз правових систем Афін і Спарти, а також характеристика останньої як специфічного соціокультурного феномена, представлені у працях Б. В. Слободяника [28] та в оглядових матеріалах щодо спартанського устрою [33]. Архаїчні норми права, зокрема гортинські, розглядаються у контексті порівняльної характеристики в працях М. М. Бедрія [6] та Б. Й. Тищика [31].

Філософсько-правові аспекти злочину та покарання. Теоретичне осмислення феноменів злочину та покарання в античній думці детально розкриті в дослідженнях Н. Ю. Мельничук [21; 22], яка фокусується на філософії Сократа та доелліністичній правовій думці. Значний інтерес становлять роботи, що аналізують еволюцію смертної кари як міри покарання [9; 16; 17], що дозволяє простежити трансформацію каральної політики від архаїки до класики.

Сучасна західна історіографія пропонує глибокий аналіз демократичних засад правосуддя. Фундаментальними для розуміння розвитку кримінального права є праці G. M. Calhoun [36], M. Gagarin [45; 46] та колективні праці під редакцією M. Gagarin і D. Cohen [47]. Важливими для дослідження взаємозв'язку релігії та права є роботи E. M. Harris [48; 49], який також у співавторстві з L. Rubinstein досліджує судові інститути [50]. Специфічні механізми покарань та їх застосування в Афінах проаналізовані J. Kucharski [55] та D. S. A. [43]. Питання правового порядку, ролі ораторського мистецтва у судочинстві та соціальний аспект лияжності висвітлені у роботах M. R. Christ [41], D. Cammack [37] та P. Perlman [58].

Джерельна база. Важливим етапом дослідження є робота з першоджерелами, серед яких ключове місце посідають твори Аристотеля [4; 5], що дають політико-філософську оцінку античного устрою, та Плутарха [25; 26], які дозволяють реконструювати діяльність законодавців. Для аналізу побуту та правових норм використовуються хрестоматії античної літератури [3].

Термінологічний апарат античного права, зокрема поняття *Nomos*, ґрунтовно проаналізовано у працях J. Zajadło [65].

РОЗДІЛ І. СТАНОВЛЕННЯ ТА ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

1.1. Джерела права та еволюція покарання

У Давній Греції формування джерел права відбувалося поступово й охоплювало складний процес переходу від архаїчних звичаєвих норм до письмових законів. У найдавніший період основним джерелом регулювання суспільних відносин виступали звичаї, які мали релігійно-обрядовий характер. Вони ґрунтувалися на уявленнях про справедливість, порядок і волю богів, а тому порушення таких норм сприймалося не лише як злочин проти громади, але й як святотатство. Ці норми передавалися усно з покоління в покоління й відображали суспільні уявлення про добро і зло, обов'язки громадян, взаємини між родами та правила поведінки у святинях. Таким чином, звичай мав силу закону, а релігійна санкція надавала йому непорушного авторитету. Греки вірили, що боги є авторами їхніх законів, і не боялися про це говорити. Афіняни розміщували слова «боги» на початку своїх указів, рельєфи богів над своїми публічними указами. Спартанці зверталися до оракула в Дельфах, щоб отримати божественне схвалення своїх законів [49, с.19].

З розвитком полісної системи, коли громади перетворювалися на міста-держави з чітко визначеною адміністративною структурою, постала потреба у фіксованих і публічних правових нормах. Саме тоді почали з'являтися перші писані джерела права. Одним із найвідоміших прикладів ранньої кодифікації є Дрероська інскрипція VII століття до нашої ери, знайдена на острові Крит. У цьому написі вперше простежується спроба письмового закріплення правової норми, яка мала загальнообов'язковий характер. Закон обмежував можливість повторного обрання однієї особи на ту саму посаду, а порушення тягло за собою штраф і втрату політичних прав. Це стало важливим кроком у становленні письмового права, коли закон уперше став видимим і зрозумілим для всіх громадян поліса [3,с.81].

Значного розвитку процес кодифікації набув у Афінах, де у VII столітті до нашої ери з'явилися закони Дракона. Вони стали першим великим зведенням кримінально-правових норм, що регулювали питання покарання за злочини. Відомо, що ці закони відзначалися надзвичайною суворістю — за більшістю злочинів передбачалася смертна кара. Саме звідси виник вираз «драконівські закони», який і сьогодні означає надмірну жорстокість у законодавстві. Попри свою репресивність, реформа Дракона мала величезне історичне значення, адже закони вперше були письмово зафіксовані й оприлюднені, що позбавило знать монополії на тлумачення звичаїв та надало праву більш відкритого характеру [6, с.39]. Перші письмові закони декларували свою виняткову юридичну силу, свою перевагу над іншими існуючими раніше правилами чи звичаями. Щоб забезпечити стабільність своїх реформ, ранні законодавці забороняли скасування або зміну нових законів та виступали проти нового законодавства [54, с.1].

Греки класичного періоду ототожнювали грецький поліс із верховенством права та з недовірою ставилися до уявних чи реальних спільнот негреків, які не мали права. До другої половини п'ятого століття писаний закон дедалі більше визначався як необхідний фактор забезпечення справедливості для всіх. Високодумні слова Тесея проголошували: «Коли закони записані, тоді і слабкі, і багаті мають рівну справедливість. Вони висловлювали поширену в класичній Греції концепцію, що письмові закони необхідні для забезпечення справедливості для всіх, щоб закони виходили за межі інтересів тієї чи іншої соціальної групи та застосовувалися неупереджено. Але дедалі більше визнається, що поява писаного права в архаїчному суспільстві не обов'язково була еквівалентна виникненню більшої справедливості чи рівності, не кажучи вже про демократію [48, с.42].

Подальший розвиток грецького права пов'язують із діяльністю Солона, який провів глибоку реформу у VI столітті до нашої ери. Його закони замінили драконівську жорстокість на більш помірковані й гуманні принципи, зробивши право засобом забезпечення соціальної рівноваги, а не лише покарання. Солон скасував боргове рабство, урівняв громадян у доступі до суду, заклав основи

справедливого судочинства та впровадив принципи відповідальності, що враховували ступінь вини особи. У цьому виявилася тенденція переходу від карального до регулятивного характеру права, коли закон став інструментом упорядкування відносин у полісі.

У Давній Греції закон завжди мав не лише політичну, але й релігійну основу. Прийняття правових норм супроводжувалося ритуалами, принесенням жертв і присягами перед богами. Це підсилювало авторитет закону, адже його виконання розглядалося не лише як громадянський, а й як священний обов'язок. Вважалося, що порушення закону викликає гнів богів, тому покарання мало не лише юридичний, а й морально-релігійний вимір. Саме через це у свідомості греків право ототожнювалося з вищим космічним порядком, а законодавець розглядався як посередник між людьми та божественною волею [10, с.17].

Джерела права у Давній Греції пройшли тривалий шлях від усного звичаю до письмових законів, від сакральної до раціональної системи правового регулювання. Цей процес засвідчує поступову еволюцію правової свідомості – від сприйняття права як волі богів до розуміння його як результату суспільного договору та діяльності людського розуму. Поступове відокремлення правової сфери від релігійної, поява кодифікацій та відкритого доступу до законів заклали основу для формування класичної правової традиції, яка вплинула на всю подальшу європейську юридичну думку [14, с.30].

У правовій системі Давньої Греції джерела права мали багаторівневу природу та охоплювали різні форми нормативного впливу на суспільні відносини. Найдавнішими джерелами виступали усні звичаї, що формувалися на основі тривалих традицій, релігійних вірувань і звичної справедливості громади. Такі норми визначали правила поведінки між громадянами, встановлювали межі допустимого й забороненого, формували уявлення про покарання і винагороду. З розвитком полісного устрою звичаєве право поступово втрачало свою абсолютну силу, оскільки постала потреба у більш стабільних і публічних формах регулювання. Тому на зміну усному переданню прийшов письмовий закон, який набував загальнообов'язкового характеру після його оприлюднення

для громадян [32, с.143].

Письмові закони стали невід'ємною ознакою зрілої політичної організації Давньої Греції. Вони ухвалювалися народними зборами або магістратами та мали офіційний статус, закріплений на кам'яних плитах, бронзових таблицях чи дерев'яних дощечках, що виставлялися на агорі громадському майдані. У таких актах могли міститися постанови щодо державного управління, судових процедур, релігійних обрядів або кримінальних злочинів. У деяких випадках закони мали присвяту богам, що свідчило про збереження сакрального характеру права. Кожне місто-держава (поліс) мало власну правову систему, тому грецьке право не було уніфікованим. Наприклад, у Спарті домінували звичаї, передані легендарним Лікургом, тоді як Афіни відзначалися наявністю численних письмових законів і демократичних процедур ухвалення рішень [51].

У практичній діяльності афінських судів важливе місце посідали процесуальні норми, які самі по собі ставали джерелом права. Так, розрізнялися дві форми судового переслідування публічне обвинувачення (*graphē*) та приватний позов (*dikē*). Вони регламентували порядок розгляду справи, участь сторін, докази та ухвалення рішення. Таким чином, джерелом права виступала не лише матеріальна норма, що визначала, що є злочином, а й сама процедура судового процесу, яка забезпечувала її реалізацію. Процесуальний аспект набував особливого значення, оскільки саме через судові механізми закон починав діяти у практичній площині. Це свідчить про високий рівень правової культури, де джерело права розглядалося не тільки як текст, а й як форма його застосування.

Еволюція джерел права тісно пов'язана з розвитком системи покарання. У найдавніші часи, коли писаних законів ще не існувало, покарання ґрунтувалося на принципах кровної помсти, колективної відповідальності або відшкодування шкоди. За вбивство чи тяжку образу винний міг бути вигнаний з громади або зобов'язаний сплатити відшкодування родині потерпілого. Це були норми, що діяли на основі звичаю й традиційного уявлення про справедливість. Головною метою покарання було не стільки перевиховання винного, скільки відновлення

соціальної рівноваги, порушеної злочином. Такий підхід характерний для періоду, коли релігійна санкція ще переважала над юридичною [33].

Із появою писаних законів характер покарання поступово змінювався. Коли закон став публічним і доступним кожному громадянину, сама норма відповідальності набула чіткого формулювання. Наприклад, у Афінах смертна кара за навмисне вбивство була не просто звичаєвою практикою, а нормою, закріпленою в офіційному законі. Це означало, що право почало діяти як система, де визначено не лише склад злочину, а й чіткий вид санкції. Відтепер рішення суду ґрунтувалося не на колективному рішенні громади, а на законі, який мав вищу силу. Саме така правова практика стала основою для переходу від звичаєвого до нормативного, юридично закріпленого типу покарання [24, с.109].

Джерела права у Давній Греції відображають поступову раціоналізацію суспільних відносин. Від усних звичаїв і сакральних обрядів право еволюціонувало до чітких письмових законів, постанов і судових процедур. Цей процес знаменував перехід від морально-релігійного до державного регулювання поведінки громадян. З утвердженням письмового закону з'явилася стабільність і передбачуваність правової системи, а саме покарання набуло юридичного змісту, що дозволяло відрізнити злочин від гріха, а суд від ритуальної відплати. Велике значення мав в цьому відношенні *potos* походить від *neteîn*, що означає як «ділити», так і «пасти». Це безпосередня форма, в якій політичний та соціальний порядок народу став просторово видимим, форма політичного, соціального та релігійного устрою, що визначається цим процесом [65, с.151].

У Давній Греції розвиток джерел права відображав глибокі зміни у способі організації суспільства та уявленнях про справедливість. Поступова формалізація правових норм змінила ставлення до покарання: воно перестало бути лише актом помсти чи соціальної ізоляції і стало підпорядковуватися суворим юридичним процедурам. Рішення про винуватість і визначення покарання більше не залежали від суб'єктивного ставлення окремих осіб або родин, а ґрунтувалися на конкретних нормах, що були зафіксовані у письмових

законах і ставали загальнообов'язковими для всіх членів громади. Це зміцнило передбачуваність правової системи і забезпечило обмеження свавілля суддів та магістратів, створивши основу для справедливого судочинства та розвитку правової держави [20, с.22].

Поряд із внутрішнім правом полісів у Давній Греції існували й елементи міжполісного регулювання, які виконували функцію раннього міжнародного права. Один із таких інститутів *androlepsia* дозволяв родині потерпілого у разі ненадання винуватця для покарання в іншому полісі затримати трьох його громадян. Це демонструє, що джерела права могли виходити за межі конкретного полісу і ґрунтуватися на загальнополітичному або надполітичному звичаєвому праві, що регулювало взаємини між різними містами-державами. Така практика підкреслювала, що право у Давній Греції мало не лише локальну, але й певну наднаціональну силу, а норми, закріплені звичаєм, могли виконувати функцію обов'язкового регулювання навіть у відносинах між полісами [2, с.31].

Одним із ключових аспектів давньогрецького права був його публічний характер. Закони не залишалися таємницею для обмеженої групи осіб, а виготовлялися на кам'яних стелах або дерев'яних дощечках і виставлялися на огляд громадян. Така практика забезпечувала відкритість і доступність закону, що підсилювало його авторитет і змушувало всіх членів суспільства дотримуватися встановлених норм. Письмовий закон ставав реальним джерелом права, яке люди могли бачити, читати і знати, що робило його дієвим інструментом регулювання суспільних відносин і контролю за виконанням покарань.

У законах грецьких полісів не існувало достатньої узгодженості, щоб припустити щось подібне до єдності, що мається на увазі під терміном «грецьке право», оскільки кожен поліс розвивав свою правову культуру по-своєму, і навіть там, де оратори стверджують про універсальний здоровий глузд норм, на які вони посилаються, вони, здається, розглядають як спільні правові норми, так і незвичайні як характерні риси різноманітних правових систем серед грецьких полісів [57, с.96]. Еволюція джерел права у Давній Греції відзначалася

поступовим переходом від усного звичаю до письмового закону. Спершу норми дії визначалися традицією та соціальною практикою, потім почали виникати формалізовані акти, які закріплювали права та обов'язки громадян. Поступове відокремлення законів від релігійних обрядів і від простого усного передання стало ознакою цивілізованого підходу до правового регулювання. Публічний характер закону та його кодифікація сприяли створенню стабільної системи, у межах якої громадяни знали свої права та обов'язки, а органи влади діяли за визначеними правилами [5, с.147].

Одночасно з трансформацією джерел права змінювалась і природа покарання. Воно стало юридично закріпленим, а не просто звичаєвим заходом відплати. Письмові закони встановлювали конкретні види покарань за визначені правопорушення, забезпечуючи тим самим легітимність і передбачуваність кримінальної відповідальності. Це дозволяло суспільству відійти від хаотичних актів помсти та забезпечити справедливе й системне застосування покарань, що стало важливим кроком у становленні правової держави та розвитку принципів правосуддя [11, с.191].

Покарання в класичних Афінах не завжди встановлювалося законом, а часто оцінювалося для кожної конкретної справи незалежно. Особливістю афінської правової системи було те, що в багатьох випадках покарання не мали законодавчого, суттєвого визначення, закони Афін часто не визначали конкретної форми покарання для відшкодування певного правопорушення, а натомість залишали його оцінку – як у випадку Сократа – на розсуд прокурора та присяжних: від символічного штрафу до смертної кари. Так, наприклад, Фрасібул Стерійський, лідер демократичного повстання проти Тридцяти, був оштрафований лише на символічну драхму за неконституційну пропозицію, а в інших випадках за те саме правопорушення могла бути навіть покарана смертю. Такі судові процеси, відомі як *agōnes timētoi*, зазвичай передбачали два окремих послідовних слухання: перше – для визначення вини обвинуваченого, а після засудження – друге – для оцінки покарання, де присяжні мали вибирати між пропозиціями, наданими кожною стороною. Ті ж судові процеси, де покарання

за певний злочин було встановлено законом, що називалися *agōnes atimētoi*, мали лише одне слухання, а встановлене законом покарання наставало безпосередньо після засудження [55, с.120].

Процес еволюції джерел права у Давній Греції можна розглядати як поступову трансформацію від неформального звичаєвого регулювання до формалізованого, публічного та юридично обов'язкового права. Закони стали відкритими, загальнодоступними і зрозумілими для всіх громадян, а покарання зрозумілим і передбачуваним наслідком правопорушення. Саме завдяки цьому давньогрецькі джерела права створили фундамент для подальшого розвитку систематизованого права, кодифікації норм і формування класичної традиції юридичної культури, яка вплинула на розвиток європейської цивілізації та сучасних правових систем [17, с.226].

Отже, можна зазначити, що джерела права у Давній Греції пройшли складний та поступовий процес формування, який відображав розвиток суспільних відносин і правової свідомості. Спершу основним регулятором виступали усні звичаї та релігійно-обрядові норми, що визначали порядок взаємин між громадянами і підкріплювалися морально-сакральною санкцією. Надалі виникли письмові закони, постанови народних зборів та магістратів, які закріплювали правові норми у публічній формі та надавали їм обов'язковий характер.

Еволюція покарання у Давній Греції тісно пов'язана з розвитком джерел права і характеризується переходом від помсти та усних звичаїв до письмово закріплених санкцій, що визначали конкретні види відповідальності за певні правопорушення. Закон став гарантом справедливості, обмежуючи свавілля та забезпечуючи легітимність дій судових органів. Поступова кодифікація норм і публічність правових актів створили фундамент для розвитку правової держави, забезпечили передбачуваність покарання та формування системи правосуддя, яка поклала початки класичній юридичній традиції та вплинула на подальший розвиток європейського права.

1.2. Принципи кримінального права та класифікація злочинів

Кримінальне право займає надзвичайно важливе місце у правовій системі держави, виконуючи функцію регулювання суспільних відносин та визначення меж допустимої поведінки громадян. Воно встановлює чіткі рамки, у межах яких особа може діяти, та одночасно передбачає відповідальність за порушення цих рамок. З цієї точки зору кримінальне право є не лише механізмом забезпечення правопорядку, але й гарантією захисту інтересів суспільства, держави та окремих осіб. Його роль у правовій системі полягає в балансуванні між свободою індивіда та необхідністю забезпечення безпеки й стабільності у суспільстві, що підкреслює його фундаментальне значення для державного устрою.

Протягом тривалого часу публічні позови щодо кримінальних справ вносилися письмово, а приватні – ні. Розвиток кримінального права здебільшого відбувався після нововведення графа. Час, коли вперше вимагали письмове оформлення публічних позовів, якщо його можна визначити, ймовірно встановить попередню межу великої епохи розширення в галузі кримінального права. В Афінах за часів Солона вперше з'являються публічні кримінальні діяння, які переслідувалися не родиною, а полісом; з'являються нові механізми переслідування; розширюється коло злочинів, які переслідуються за ініціативою громадян чи державних посадовців [36, с.58]. Ранні грецькі спільноти значною мірою ґрунтувалися на приватному застосуванні насильства, зокрема на практиках кровної помсти та родової відповідальності. У таких умовах стабільне політичне життя було неможливим. У процесі демократизації поліс поступово взяв на себе функцію контролю над покаранням, перетворюючи реагування на тяжкі правопорушення з приватної справи окремих родів на публічну компетенцію громади. Таким чином, кримінальне право постає як необхідна

умова переходу від архаїчного суспільства до демократичного політичного устрою [60, с.44].

Афіняни не мали сумнівів щодо причини покарання, це було просто тому, що хтось був розгніваний на скоєне правопорушення та хотів, щоб з гнівом розібралися. Гнів жертви вимагав покарання, і афіняни зробили цю ідею центральною у своїй кримінальній практиці. Хоча кримінальні закони міста дозволяли будь-якому громадянину переслідувати від імені того, хто став жертвою злочину, або від імені міста загалом, у великій кількості випадках прокурор фактично або сам був жертвою скоєного правопорушення, або він особисто брав участь у певній суперечці з правопорушником. У суді прокурори розпочинали свою справу, посиляючись та пояснюючи свою особисту ворожість до підсудного, так у промові зі свого обвинувачення Тімарха на виступі у зборах, незважаючи на те, що він працював повією, наголошував: «Коли я побачив, що Тімарх, хоча й дискваліфікований за законом, виступає у ваших зборах, і коли мене самого особисто звинувачували у наклепах, я вирішив, що було б дуже ганебно не допомогти всьому місту, законам, вам і собі. Здається, о афіняни, що звичайне прислів'я про публічні суди не є хибним: тобто прислів'я, що приватна ворожнеча справді виправляє багато державних справ» [43, с.5].

Суттєвим аспектом кримінального права є принцип законності, який вважається його основоположним каменем. Цей принцип закріплює необхідність чіткого дотримання закону при визначенні того, які діяння є злочинами, а також яким чином та у якій мірі можна застосовувати покарання. Відповідно до положень Кримінального кодексу України, ніхто не може бути визнаний винним у діянні, яке не передбачене законом, і не може отримати покарання, яке закон прямо не передбачає. Такий підхід виключає можливість тлумачення закону на користь держави або використання аналогій для притягнення особи до кримінальної відповідальності, що забезпечує передбачуваність та стабільність у правовідносинах [27, с.128].

В Афінах в законі переважала турбота про спільноту. Навіть якщо підсудний здавався винним, його можна було виправдати, якщо він згадає про

доблесні вчинки предків і доведе, що він добре служив місту. У Демосфені оратор зазначає: «Досі я бачив, як деякі чоловіки на суді, яких засуджували за фактичними фактами... шукали притулку для поміркованості та самовладання у своєму житті, інші - для досягнень та громадських заслуг своїх предків або для подібних благань, за допомогою яких вони спонукали своїх суддів до співчуття та доброї волі». В ранніх Афінах судді застосовували закони про лихварство замість того, щоб враховувати епіейкою, «порядність» або «справедливість». Як закон, так і державна служба мали значення та могли бути застосовані залежно від особливостей справи, не в останню чергу тому, що закон мав служити громаді та захищати її. Прокурори у справах про напади часто прагнули уподібнити свої приватні позови (*dikai*) до публічного злочину (*graphe*) гордині через більшу важливість, що надавалася злочинам проти громади.

Позивачі прагнули знайти спільну цінність для того, що насправді було приватною помстою у тривалих ворожнечах [58, с.19].

Важливим елементом кримінального права є принцип особистої відповідальності, який гарантує, що лише та особа, яка безпосередньо вчинила злочинне діяння, може бути притягнута до відповідальності. Це виключає можливість покарання за дії іншої особи і забезпечує індивідуалізацію правового впливу на громадянина. Принцип особистої відповідальності сприяє відновленню справедливості в правовій системі, оскільки дозволяє точно визначити межі відповідальності кожного, уникаючи колективного або несправедливого покарання [31, с.69].

Не менш важливим є принцип винної відповідальності, який встановлює, що кримінальна відповідальність можлива лише за наявності вини особи. Виникнення відповідальності передбачає умисний або необережний характер діяння, тобто необхідність усвідомлювати свої дії або бути здатним передбачити їх наслідки. Це означає, що випадки шкоди, заподіяної невинно, або у результаті обставин, на які особа не могла вплинути, не можуть стати підставою для кримінального переслідування. Такий підхід забезпечує справедливість у застосуванні закону та гарантує, що притягнення до відповідальності

відбувається лише у випадках дійсного порушення правових норм.

Одним із найважливіших джерел для вивчення становлення кримінального права у Стародавній Греції є законодавство афінського законодавця Дракона, зокрема його закон про вбивство. Основним джерелом для реконструкції закону Дракона про вбивство є частково збережена мармурова інскрипція, яка була повторно викарбувана в Афінах у 409/408 рр. до н. е. у процесі офіційної публікації давніх законів. Найважливішим досягненням законодавства Дракона є чітке розмежування між умисним і неумисним вбивством, що стало принципово новою юридичною категорією для афінського права того часу. У тексті інскрипції прямо згадується неумисне вбивство - тобто позбавлення життя без попереднього наміру або злочинного умислу. Для цього випадку закон передбачав вигнання з поліса. Така санкція означала не помсту з боку родичів загиблого, а юридично визначене покарання, санкціоноване громадою. Таким чином, закон Дракона вперше в історії афінського права пов'язує тяжкість покарання з психічним ставленням особи до вчиненого діяння, що є однією з базових засад сучасного кримінального права [46].

У контексті кримінальної юстиції принципи законності, особистої та винної відповідальності взаємопов'язані та формують комплексну систему, що дозволяє захищати права та свободи громадян одночасно із забезпеченням стабільності суспільного порядку. Законодавче закріплення цих принципів створює правову основу для кваліфікації злочинів, визначення міри покарання та проведення справедливого судового розгляду [53, с.256].

Кримінальне право, ґрунтуючись на основних принципах, формує систему чітких правил поведінки та відповідальності, яка є одночасно захисною та виховною. Воно визначає межі допустимих дій, встановлює критерії вини та осудності, і вимагає від органів правосуддя суворого дотримання закону при оцінці вчинків громадян. Така структура не лише забезпечує ефективність кримінального регулювання, але й сприяє розвитку справедливого правового суспільства, де кожна особа відповідає лише за власні дії, а закон є єдиним орієнтиром для визначення меж допустимої поведінки.

В Стародавній Греції не існувало чіткого розмежування між кримінальним і цивільним правом у сучасному розумінні, більшість правопорушень, включно з актами насильства та сексуальними злочинами, розглядалися в межах приватного обвинувачення. Кримінально-правова відповідальність у грецькому суспільстві значною мірою визначалася соціальним статусом особи. Покарання за одні й ті самі дії відрізнялося залежно від того, чи був потерпілий громадянином, метеком або рабом, а також від статі та соціальної репутації учасників справи. Сексуальні злочини в афінському праві розглядалися насамперед як посягання на соціальний і родинний порядок. Перелюб (μοιχεῖα) вважався тяжчим правопорушенням, ніж зґвалтування, оскільки створював загрозу легітимності потомства, порушував цілісність ойкосу та міг спричинити незаконну передачу майна. Закон допускав навіть позасудове вбивство перелюбця, якщо його було спіймано на місці злочину [42].

Грецьке право розрізняло зґвалтування як акт фізичного насильства та спокушення як добровільний сексуальний зв'язок, що підривав соціальні зв'язки. Саме спокушення вважалося більш небезпечним для поліса, оскільки руйнувало систему родинних і громадянських відносин. Це пояснює м'якше покарання за зґвалтування порівняно з перелюбом у деяких правових випадках.

Кримінальна відповідальність у системі українського права ґрунтується на принципі осудності, який передбачає, що притягнення особи до кримінальної відповідальності можливе лише за умови її здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними. Іншими словами, закон враховує психічний стан особи та її спроможність розрізняти правильне і неправильне у момент вчинення діяння. Цей принцип є ключовим для справедливого застосування кримінальної відповідальності, оскільки він забезпечує, що покарання може бути застосоване лише до осіб, які свідомо порушили закон. Додатково він включає вікові обмеження, передбачені статтею 22 Кримінального кодексу України, що визначає мінімальний вік, з якого особа може нести кримінальну відповідальність, забезпечуючи таким чином захист неповнолітніх і врахування їх психофізіологічних особливостей [63, с.136].

Принцип гуманізму в кримінальному праві акцентує увагу на тому, що покарання не може бути жорстоким або принизливим для людської гідності. Законодавець встановлює обмеження, які виключають застосування фізичного або психологічного насильства, і водночас спрямовує правозастосування на виправлення та перевиховання особи, що вчинила злочин. Гуманістичний підхід дозволяє зберегти соціальну справедливість, одночасно забезпечуючи можливість ресоціалізації порушника, адже кримінальна відповідальність не повинна лише карати, а й сприяти поверненню особи до суспільного життя. Такий підхід відображає сучасні стандарти міжнародного права та рекомендації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [38, с.153].

Принцип невідворотності відповідальності підкреслює, що кожна особа, яка вчинила злочин, має бути притягнута до кримінальної відповідальності. Це створює механізм справедливості та попереджає безкарність, що могла б стимулювати подальші правопорушення. Реалізація цього принципу забезпечує системність кримінального правосуддя та підвищує ефективність правоохоронної діяльності, адже держава гарантує, що ніхто не залишається поза межами правового контролю. Принцип невідворотності також служить попередженням для потенційних порушників, створюючи превентивний ефект у суспільстві [28, с.82].

Не менш важливим є принцип індивідуалізації покарання, що передбачає врахування не лише тяжкості скоєного злочину, але й особистих обставин винного, його мотивів, ступеня вини та попередньої поведінки. Такий підхід дозволяє більш ефективно застосовувати кримінальне право, оскільки покарання підбирається так, щоб максимально відповідати конкретній ситуації та особі. Індивідуалізація сприяє не лише справедливості, а й підвищує ймовірність виправлення засудженого, оскільки враховуються психологічні та соціальні чинники, що вплинули на вчинення злочину.

Системне застосування принципів осудності, гуманізму, невідворотності відповідальності та індивідуалізації покарання формує комплексну правову основу, яка дозволяє досягати балансу між захистом суспільства та правами

окремої особи. Ці принципи взаємопов'язані, доповнюють один одного і забезпечують справедливе, обґрунтоване та ефективне застосування кримінального права. Вони служать не лише нормативним орієнтиром для судових та правоохоронних органів, а й гарантією для громадян, що закон діє однаково для всіх і не допускає свавілля [22, с.365].

Завдяки дотриманню цих принципів кримінальне право України формує систему, яка поєднує каральний і виховний аспекти. Покарання застосовується не лише як інструмент відплати за скоєний злочин, а й як механізм виправлення особи, що порушила закон, з метою її подальшої інтеграції в суспільство. Це дозволяє забезпечити ефективність правової системи, підтримувати суспільну безпеку та сприяти формуванню правової культури, де відповідальність та права громадян гармонійно поєднуються.

Класифікація злочинів є важливою складовою кримінального права, оскільки дозволяє впорядкувати різноманітні правопорушення та диференціювати відповідальність залежно від тяжкості скоєного діяння. Законодавець визначає злочини за ступенем тяжкості, що дає змогу встановити адекватну міру покарання та забезпечити пропорційність між тяжкістю правопорушення і санкцією, передбаченою кримінальним законодавством. Відповідно до статті 12 Кримінального кодексу України, злочини поділяються на кілька категорій [29, с.132].

До нетяжких належать такі діяння, за які передбачене покарання у вигляді обмеження волі на строк, що не перевищує двох років, або інші менш суворі види покарання. Тяжкі злочини включають ті, за які може бути призначене позбавлення волі на строк до десяти років, тоді як особливо тяжкі злочини передбачають суворіші санкції, включно з довічним позбавленням волі або позбавленням волі на строк понад десять років. Така диференціація дозволяє органам правосуддя враховувати ступінь соціальної небезпеки вчиненого діяння при винесенні рішення про покарання.

Окрім ступеня тяжкості, велике значення має класифікація злочинів за формою вини. Закон чітко визначає, що в залежності від психічного ставлення

особи до свого діяння злочини можуть бути умисними або необережними. Умисні злочини характеризуються тим, що особа свідомо здійснює діяння, знаючи про його протиправний характер і передбачаючи наслідки своїх дій. Водночас необережні злочини виникають у результаті недбалості або недооцінки можливих наслідків, коли особа не має наміру заподіяти шкоду, проте її поведінка суперечить встановленим нормам безпеки та соціальної відповідальності. Розмежування за формою вини є важливим для визначення міри провини та конкретного виду покарання, оскільки закон надає більшу суворість відповідальності за умисні злочини порівняно з необережними [34, с.178].

Ще однією ознакою класифікації є поділ злочинів за суб'єктом, тобто за тим, хто може бути відповідальним за їх скоєння. Переважна більшість злочинів вчиняються фізичними особами, і кримінальне право передбачає для них індивідуальну відповідальність. Проте закон також визнає можливість притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб, що передбачає відповідальність організацій або підприємств за вчинення протиправних діянь. Такий підхід дозволяє не лише карати конкретних винних осіб, а й регулювати діяльність організацій, запобігаючи скоєнню злочинів у масштабі корпоративної діяльності та забезпечуючи захист прав громадян і суспільства [1, с.233].

Злочини також класифікуються за об'єктом посягання, що допомагає визначити характер суспільних відносин, порушених діянням. Серед таких видів виділяють злочини проти особи, до яких належать умисне вбивство, нанесення тілесних ушкоджень та інші форми насильства. Ця категорія злочинів спрямована на захист життя, здоров'я та особистої недоторканності громадян, і тому карається суворо відповідно до тяжкості шкоди. Злочини проти власності охоплюють правопорушення, які завдають шкоди матеріальним інтересам громадян чи організацій, наприклад крадіжки, шахрайство чи розбій. Їх класифікація важлива для визначення конкретної міри відповідальності, оскільки шкода може носити різний характер та масштаб.

Окрему увагу приділено злочинам проти громадського порядку та безпеки,

до яких відносяться хуліганство, порушення правил дорожнього руху та інші діяння, що дестабілізують суспільні відносини та створюють ризик для життя і здоров'я громадян. Класифікація за об'єктом дозволяє ефективно організовувати роботу правоохоронних органів та визначати пріоритети у запобіганні та розслідуванні правопорушень. Крім того, вона є важливим інструментом для систематизації правових норм і формування єдиної правової практики [35,с.142].

Завдяки комплексному підходу до класифікації злочинів, що враховує тяжкість діяння, форму вини, суб'єктів та об'єкт посягання, кримінальне право України забезпечує диференційований і справедливий підхід до притягнення винних до відповідальності. Така система дозволяє органам правосуддя застосовувати закон адекватно до конкретних обставин справи, враховувати соціальну небезпеку злочину та особисті характеристики винного. Вона створює умови для ефективного функціонування кримінальної юстиції, запобігає безкарності та сприяє підтриманню правопорядку у суспільстві, одночасно забезпечуючи захист прав і свобод громадян [59, с.189].

Отже, аналіз принципів кримінального права та класифікації злочинів свідчить про їхню фундаментальну роль у забезпеченні правопорядку та справедливості в суспільстві. Принципи, такі як законність, осудність, винна відповідальність, гуманізм, невідворотність відповідальності та індивідуалізація покарання, формують систему правових гарантій, що забезпечує пропорційність і справедливість при застосуванні кримінальних санкцій. Вони дозволяють чітко визначати межі допустимої поведінки, захищати права громадян та одночасно забезпечувати ефективність кримінального впливу на правопорушників.

Класифікація злочинів за ступенем тяжкості, формою вини, суб'єктом та об'єктом посягання забезпечує диференційований підхід до притягнення винних до відповідальності. Вона дозволяє встановлювати адекватні санкції залежно від соціальної небезпеки діяння та особистих характеристик правопорушника, що сприяє справедливості і ефективності кримінального процесу.

Висновок до 1 розділу:

У першому розділі дослідження проведено комплексний аналіз генезису, джерельної бази та фундаментальних засад кримінального права в полісах Стародавньої Греції. На основі вивченого матеріалу можна сформулювати низку концептуальних висновків, що характеризують еволюцію правової думки античності.

Становлення джерел кримінального права Стародавньої Греції пройшло шлях від сакралізованого звичаєвого права до раціоналізованого письмового законодавства. На ранніх етапах норми мали релігійно-обрядовий характер, де злочин трактувався не лише як шкода громаді, а й як святотатство, що викликає гнів богів. Перехід до письмової фіксації законів (Дероська інскрипція, закони Дракона та Солона) став переломним моментом, який позбавив родову аристократію монополії на тлумачення права. Публічність законів, які виставлялися на агорі, забезпечила відкритість правосуддя та заклала підвалини концепції верховенства права як обов'язкової умови існування поліса.

Проаналізовано еволюцію інституту покарання, яка відобразила трансформацію грецького суспільства від архаїки до класики. Виявлено поступове витіснення практики приватної помсти та колективної відповідальності роду державним примусом. Якщо закони Дракона (VII ст. до н. е.) характеризувалися граничною жорстокістю («драконівські заходи»), спрямованою на силове припинення міжусобиць, то реформи Солона (VI ст. до н. е.) переорієнтували право на гуманізацію та дотримання соціального балансу. Важливим досягненням стало розмежування умисного та необережного вбивства, що свідчить про зародження суб'єктивної сторони складу злочину в античній юриспруденції.

Визначено специфіку принципів кримінального права. Попри відсутність сучасного поділу на галузі, грецька правова думка вже оперувала засадами особистої відповідальності та публічного інтересу. Показово, що афінське право розглядало приватну ворожнечу як стимул для підтримки державного порядку

через інститут публічного обвинувачення (*graphē*). Водночас кримінальна відповідальність була тісно пов'язана із соціальним статусом особи (громадянин, метек, раб), що свідчить про нерівність суб'єктів перед законом за сучасними мірками, проте було логічним для полісної структури.

У розділі здійснено компаративний аналіз античних правових конструкцій та сучасних доктрин (зокрема на прикладі КК України). Виявлено, що такі фундаментальні поняття, як осудність, винна відповідальність та індивідуалізація покарання, мають своїм корінням саме давньогрецьку правову традицію. Особливий інтерес викликає афінська практика *agōnes timētoi*, де покарання могло визначатися судом індивідуально для кожного випадку, що є прообразом сучасного судового розсуду при призначенні заходу примусу.

Класифікація злочинів у грецьких полісах базувалася на пріоритеті захисту цілісності поліса та ойкосу (родини). Сексуальні злочини, такі як перелюб, каралися суворіше за фізичне насильство (зґвалтування), оскільки перші підривали легітимність спадкоємців та стабільність громади. Це підтверджує тезу, що кримінальне право Стародавньої Греції було інструментом збереження релігійно-політичної єдності держави, а не лише захистом особистих прав індивіда.

Давньогрецька правова система створила унікальний прецедент перетворення права з волі богів на результат суспільного договору та людського розуму (*nomos*). Сформовані в цей період джерела та принципи стали фундаментом для римського права і, як наслідок, усієї європейської юридичної культури, визначивши вектори розвитку кримінальної юстиції на століття вперед.

РОЗДІЛ II. СУДОЧИНСТВО ТА ПРАВОВА СИСТЕМА В АФІНАХ І СПАРТІ

2.1. Судова система Афін

Судова система Афін у період розквіту класичної демократії являла собою складний і водночас унікальний правовий механізм, що втілював засади народовладдя, рівності перед законом та участі громадян у здійсненні правосуддя. Вона була невід'ємною частиною державного управління, адже правосуддя в Афінах вважалося не лише інструментом забезпечення законності, а й засобом виховання громадянської свідомості. Участь у судових процесах розглядалася як почесний обов'язок кожного повноправного громадянина, що мав не лише права, а й відповідальність за долю поліса. Афінська система правосуддя формувалася на принципі колективного прийняття рішень, що забезпечувало прозорість і запобігало зловживанням владою з боку окремих осіб.

В Афінах Дракон і Солон розпочали судовий процес, запропонувавши базові правові кодекси, що набули форми фесмоїв, які самі по собі базувалися на давніх традиційних соціально-релігійних нормах. Солон також створив сильний судовий механізм для застосування законів, що працює на принципі доброго управління, або евномії. До часів Клісфена багато афінян прийняли почуття політичної рівності, що змусило перейти до ізономії як головного політичного принципу. Закони тоді створювалися всіма, на благо всіх, і для того, щоб усі їх дотримувалися та підтримували. Початок демократії був ґрунтований на політичній рівності та підзвітності відомим законам, тому афінські номи стали синонімом демократії [56, с.11].

Закони, прийняті в попередні століття були зібрані, переглянуті, повторно затверджені та опубліковані. Афіняни провели низку реформ, завдяки яким Афіни отримали: формальне розмежування між законами (номой) та декретами (псефісматами); нову законодавчу інституцію у формі рад номофетів (дослівно законодавців), які приєдналися до Асамблеї як законодавчі органи; та нові

процедури для регулювання введення та внесення змін до законів. В результаті цих змін афіняни раціоналізували свій корпус законів та запровадили потужні інституційні механізми контролю за раніше необмеженою владою [40, с.300].

Однією з ключових особливостей афінської судової системи була відсутність професійних суддів у сучасному розумінні цього слова. Рішення ухвалювали не чиновники чи спеціально підготовлені юристи, а прості громадяни, які отримували право судити через жеребкування. Це забезпечувало рівні можливості участі в судочинстві для всіх вільних афінян і водночас гарантувало незалежність суду від політичних впливів. Завдяки цьому судова система Афін не лише вирішувала спори, а й підтримувала довіру до влади, оскільки самі громадяни ставали активними учасниками процесу відправлення правосуддя [4, с.162].

Для афінян право та правосуддя були нерозривно пов'язані, тому їхня правова система прагнула досягти результатів, які в кожному випадку були як законними, так і справедливими. Вони визнавали, що через людську помилку не кожен вирок був правильним, але вважали, що якщо вирок був правильним, то він був і законним, і справедливим. Вони намагалися забезпечити справедливі результати за допомогою процесуальної справедливості, використовуючи змагальну систему, подібну до сучасної загальної системи права. Щоб розпочати провадження, позивач мав подати обвинувачення, в якому детально викладено звинувачення. Обвинуваченому необхідно було надати належне повідомлення про звинувачення та попереднє слухання. Якщо він не міг бути присутнім на слуханні з якоїсь поважної причини, такої як хвороба або відсутність у місті, слухання відкладалося, але якщо він не з'являвся без поважної причини, проти нього міг бути винесений вирок заочно [45, с.118].

Центральне місце в судовій системі займала Гелія великий народний суд, що складався із шести тисяч громадян віком від тридцяти років. Їх обирали щороку шляхом жеребкування, що вважалося найсправедливішим способом уникнути корупції та змов. Кожен присяжний, або геліаст, складав урочисту присягу, у якій зобов'язувався ухвалювати рішення відповідно до чинних законів

Афін або, якщо закон не визначав конкретної норми, керуватися принципами справедливості та розуму. Такий підхід створював правову основу, що поєднувала формальні норми з моральними цінностями суспільства [9, с.53].

Участь у роботі суду була не лише громадянським обов'язком, а й винагороджувалася матеріально: геліасти отримували денну плату, що робило участь у судових засіданнях доступною навіть для бідних громадян. Це рішення мало соціально-демократичний характер і підкреслювало, що право на здійснення правосуддя належить кожному, незалежно від його матеріального стану. Таким чином, Гелія не лише втілювала принцип рівності перед законом, а й сприяла соціальній єдності афінського суспільства.

Процедура судового розгляду в Афінах була публічною та максимально відкритою. Усі засідання проходили під наглядом великої кількості глядачів, а сторони виступали особисто, без допомоги адвокатів. Судді слухали промови сторін, оцінювали докази та свідчення, після чого ухвалювали рішення шляхом таємного голосування за допомогою бронзових жетонів. Таке голосування унеможливлювало тиск на суддів і гарантувало незалежність їхнього волевиявлення. У випадку рівності голосів рішення завжди ухвалювалося на користь підсудного, що засвідчувало високий рівень правової культури та дотримання принципу презумпції невинуватості, який згодом став основоположним у європейському праві [7, с.20].

Особливу роль у судовій системі Афін відігравав Ареопаг одна з найдавніших судових і політичних установ. Спочатку він мав широку компетенцію, включаючи функції контролю за діяльністю посадових осіб і дотриманням законів. Згодом його повноваження звузилися переважно до розгляду справ про вбивства, релігійні злочини та моральні порушення. Членами Ареопагу ставали колишні архонти, які призначалися довічно, що надавало цьому органу авторитетності й стабільності. Ареопаг забезпечував морально-етичний контроль за життям суспільства, а його діяльність підтримувала рівновагу між демократичними свободами та традиційними цінностями афінської громади [8, с.448].

Судова система Афін вирізнялася високим рівнем демократичності, прозорості та участі громадян у здійсненні правосуддя. Вона не лише регулювала правові відносини, а й виконувала важливу виховну функцію, сприяючи формуванню правосвідомості та відповідальності кожного громадянина перед полісом. Ця система стала взірцем поєднання права, моралі та громадянських чеснот, заклавши підвалини майбутніх демократичних інститутів у європейській правовій традиції.

Важливою ланкою судової системи Афін, що забезпечувала функціонування правового механізму держави, була рада п'ятисот Буле. Вона виступала своєрідним адміністративно-судовим органом, який здійснював попередній контроль за законністю дій громадян і посадовців, а також виконував роль інституції, що готувала справи до розгляду у народному суді. До складу Буле входили представники десяти афінських племен, по п'ятдесят осіб від кожного, що обиралися жеребкуванням терміном на один рік. Такий принцип формування гарантував демократичність і запобігав концентрації влади в руках окремих політичних угруповань. Завдяки цій системі забезпечувалася рівність участі громадян у здійсненні правосуддя та управлінні державними справами [13, с.21].

Буле мала право не лише здійснювати контрольні та підготовчі функції, а й виступати з ініціативою публічного обвинувачення. Якщо рада вважала, що дії певної особи завдали шкоди державним інтересам або суперечили законам поліса, вона могла розпочати судовий процес. Таким чином, Буле виконувала роль своєрідного "державного обвинувача", водночас залишаючись підзвітною народним зборам. Вона не лише аналізувала обставини справ, а й оцінювала законність дій посадових осіб, сприяючи формуванню в Афінах правового суспільства, у якому навіть найвищі магістрати не були позбавлені відповідальності перед народом.

У структурі афінського правосуддя існували й спеціалізовані суди, які займалися розглядом конкретних категорій справ, що потребували глибшого знання правових і релігійних норм. Наприклад, окремі судові органи розглядали

суперечки, пов'язані з виконанням релігійних обов'язків, розподілом спадщини, дотриманням договорів або погашенням боргових зобов'язань [16, с.64]. Такі суди формувалися з меншої кількості присяжних, але їхня діяльність відзначалася високою ретельністю та увагою до деталей. Вони розробляли прецеденти, які з часом впливали на подальше становлення афінського права, формуючи стабільну систему норм і правил поведінки у суспільстві.

Оскільки Афіни стали торговим центром Егейського моря, і зі зростанням торгівлі, у зв'язку з нею також мали виникати правові спори. Імперія сприяла судовим процесам ще одним способом. Оскільки доходи імперії надходили до Афін і розподілялися між громадянами в різних формах, включаючи оплату за службу в присяжних, афіняни почали ретельніше захищати права громадян і тому прийняли обмежувальний закон Перікла про громадянство. Цей закон дозволяв переслідувати осіб, які незаконно здійснювали права громадян, і, якщо вірити свідченням пізніх джерел, призвів до багатьох позовів проти нібито негромадян у зв'язку з розподілом зерна, на який мали право лише громадяни [41, с.15].

Невід'ємною складовою афінського судочинства була риторика, що розглядалася як одне з найважливіших мистецтв громадянина. В Афінах не існувало професійних адвокатів, тому кожен мав самотійно виступати у суді, обґрунтовуючи власну позицію та доводячи свою правоту. Це вимагало високої культури мовлення, логічного мислення і знання законів. Утім, з часом виникла традиція користування послугами досвідчених ораторів, які допомагали готувати промови. Риторика в суді не була просто способом переконання вона ставала інструментом правового захисту та вираження громадянської свідомості. Саме через ораторське мистецтво афіняни навчалися аргументовано відстоювати свої права, що сприяло розвитку демократичної правової культури [22, с.367].

Судовий процес у Афінах передбачав також можливість оскарження рішень, що свідчило про розвинену систему правових гарантій. Якщо одна зі сторін вважала, що рішення суду було несправедливим або прийнятим із порушенням норм закону, вона могла подати апеляцію до вищої інстанції. Це

право гарантувало не лише повторний розгляд справи, а й контроль за дотриманням принципів законності та об'єктивності. Апеляційний перегляд підсилював авторитет судової влади та забезпечував громадянам упевненість у можливості отримання справедливого рішення, навіть якщо початковий вердикт здавався упередженим або помилковим [30, с.204].

Стандартна форма закону починається з умовного положення, яке називає делікт або злочин, а потім передбачає форму дії та покарання. Хоча багато законів не вказують, яка посадова особа буде їх виконувати, називаючи дію, ці закони мають на увазі, що відповідний магістрат для дії виконуватиме будь-який вирок, призначений судом. Наприклад, закон про насильство (*hybris*) починається з фрази «якщо хтось зневажить дитину, чоловіка, жінку, вільну чи раба», і таким чином називає злочин. Далі йде назва позову, який потерпілий може подати (*graphe hybreos*) та положення про визначення покарання [50, с.22].

У класичний період збори проводились зазвичай чотири рази на кожну пританію, існували також додаткові збори, які могли проводитися, якщо виникала потреба [48, с.84]. Між 410 і 399 роками до нашої ери афінські збори провели низку реформ, що змінили баланс сил між інституціями. Починаючи з 410 р. афіняни організували перегляд та перезapis своїх законів і створили новий публічний юридичний архів. Афіняни бажали раціоналізувати та переоприлюднити свої закони, а також зробити невідповідності та порушення більш очевидними, щоб полегшити подання справ до суду та отримання обвинувальних вироків [37, с.3].

Загалом, судова система Афін була унікальною моделлю, у якій гармонійно поєднувалися елементи самоврядування, колегіальності та народного контролю. Вона забезпечувала не лише вирішення конфліктів, а й виховувала в громадянах почуття відповідальності за закон і справедливість. Буле, Гелія та інші судові органи діяли на основі взаємодоповнення, створюючи ефективну систему правосуддя, що стала основою розвитку європейських демократичних інститутів. Афінський досвід довів, що справедливе правосуддя

можливе лише тоді, коли влада ґрунтується на законі, а закон на довірі та активній участі громадян у його реалізації.

Судова система Стародавніх Афін була невід'ємною складовою політичної організації міста-держави, тісно переплетеною з його демократичними інститутами. Вона відображала основоположні засади афінського громадянського суспільства рівність перед законом, свободу слова та активну участь громадян у процесі управління. Афіняни вважали судову діяльність не лише сферою застосування законів, а й моральним обов'язком кожного громадянина перед державою. Судочинство було відкритим і колегіальним, що гарантувало прозорість процедур та підзвітність усіх посадових осіб перед народом. Саме через судові процеси відображалася ідея народного суверенітету, адже рішення приймалися представниками громади, а не окремими суддями чи магістратами [61, с.71].

Особливістю афінської системи правосуддя було поєднання політичних і юридичних елементів, що забезпечувало взаємоконтроль влади та сприяло запобіганню зловживанням. Судові інститути не існували ізольовано від політичної структури — вони були частиною демократичної моделі, у якій кожен громадянин мав право як виступати обвинувачем, так і захищати себе. Таким чином, суд у Афінах був не лише арбітром між сторонами, але й простором громадянського самовираження. Його діяльність закріплювала суспільні норми та водночас формувала нові принципи правосвідомості, засновані на колективній відповідальності та взаємній довірі [52, с.139].

Демократичний характер афінського судочинства виявлявся у великій ролі присяжних, які представляли різні верстви населення. Це створювало передумови для справедливого розгляду справ і водночас забезпечувало політичну участь широких мас у прийнятті рішень. Афіняни розглядали участь у суді як форму служіння державі, а не лише як юридичну процедуру. Такий підхід виховував почуття громадянської відповідальності, робив судовий процес своєрідною школою політичного життя, у якій громадяни вчилися аргументувати, захищати свої позиції та діяти відповідно до законів.

Важливо зазначити, що афінське судочинство мало колосальний вплив на формування європейських уявлень про справедливість і право. Ідея рівності перед законом, публічності судових процесів і колегіального прийняття рішень стала теоретичною основою для подальшого розвитку правових систем у країнах Заходу. Афінський досвід продемонстрував, що суд не може бути відокремленим від суспільства навпаки, він має бути відкритим і підзвітним народу. Цей підхід став визначальним для подальшого становлення правової держави, у якій суд є гарантом дотримання законності та захисту прав особи [25, с.308].

У сучасному світі принципи, закладені в афінському судочинстві, не втратили своєї актуальності. Багато демократичних держав перейняли ідею участі громадян у судовому процесі, публічності слухань та незалежності суддівських рішень. Хоча технічні процедури судочинства значно ускладнилися, а сама система зазнала глибокої модернізації, її морально-етичне підґрунтя залишається тим самим прагнення до істини, рівності та верховенства права. Афінський приклад довів, що справедливість можлива лише тоді, коли суд є відображенням волі суспільства, а не знаряддям влади.

Судова система Афін стала одним із наріжних каменів європейської правової культури. Вона не лише забезпечувала порядок у межах поліса, а й формувала новий тип мислення правову свідомість громадян, для яких закон став виразом спільної волі. Її спадщина полягає у поєднанні юридичної точності, демократичної участі та морального змісту правосуддя. Афінська модель суду перетворилася на історичний зразок правової державності, заклавши фундамент для сучасних уявлень про справедливість, рівність і права людини, що визначають розвиток цивілізованого суспільства й сьогодні [21, с.399].

Отже, судова система Стародавніх Афін була унікальним явищем у світовій історії, оскільки поєднувала у собі елементи демократії, громадянської відповідальності та юридичної справедливості. Вона ґрунтувалася на активній участі громадян у здійсненні правосуддя, що забезпечувало прозорість, підзвітність і рівність усіх перед законом. Афінське судочинство не лише вирішувало конфлікти між громадянами, але й виховувало у них правову

свідомість, формуючи уявлення про закон як про спільну волю суспільства. Через інститути, як-от Буле чи Геліея, відображалася демократична природа афінської державності, де кожен громадянин мав право впливати на процес прийняття рішень.

Судова система Афін стала основою для розвитку європейських правових традицій і справила потужний вплив на формування сучасних уявлень про верховенство права, незалежність судової влади та публічність судових процесів. Її спадщина полягає в усвідомленні, що справедливість є колективною цінністю, а суд це не лише інструмент покарання, а насамперед гарантія свободи, законності й рівності громадян. Афінський досвід показав, що ефективне правосуддя можливе лише тоді, коли воно засноване на участі народу, моральних принципах і повазі до закону

2.2. Правові особливості Спарти та інших полісів

У Стародавній Греції кожен поліс (місто-держава) мав власну правову систему, що відображала його унікальні соціальні, політичні та економічні умови. Ці системи варіювалися від демократичного устрою Афін до суворой військової дисципліни Спарти, що створювало різноманіття в підходах до управління та правосуддя.

Спарта, відома своєю військовою дисципліною та колективістським устроєм, мала особливу правову систему. Засновником її правового порядку вважається Лікурґ, чия реформа, відома як Велика Ретра, встановила основи спартанського законодавства. Ці закони були не записані, а передавалися усно, що, за легендою, було заповітом Лікурґа. Велика Ретра визначала політичну структуру Спарти, включаючи двох царів, Раду старійшин (герусію), народні збори (апела) та ефорів п'ятерою виборних посадовців, які мали значні повноваження, включаючи нагляд за дотриманням законів та контроль над царями [12, с.248].

На відміну від Спарти, Афіни мали більш розвинену правову систему з письмовими законами. Першим відомим законодавцем був Дракон, який близько 621 року до н.е. створив перший письмовий кодекс, відомий своєю суворістю. Однак цей кодекс не вирішував соціальних проблем, таких як боргове рабство, що призводило до соціальної напруги серед населення.

У середині 6 століття до н.е. Солон провів реформи, спрямовані на пом'якшення соціальної напруги. Він скасував боргове рабство, запровадив нові закони, що обмежували владу аристократії, та створив систему, де політичні права залежали від майнового стану, а не від народження. Солон також ввів нові судові процедури, що дозволяли громадянам брати участь у судочинстві, сприяючи розвитку демократичних принципів у правовій сфері [18, с.152].

Афіни мали розвинену судову систему, де судді (дікасти) обиралися жеребкуванням серед громадян. Судові процеси були публічними, і кожен громадянин міг брати участь у судочинстві. Це сприяло розвитку демократичних принципів у правовій сфері. У порівнянні з іншими полісами, Афіни мали більш відкриту та доступну судову систему, що дозволяло громадянам активно брати участь у правосудді.

Інші грецькі полісії, такі як Коринф, Аргос та Мегара, також мали свої унікальні правові системи, часто засновані на місцевих традиціях та звичаях. Наприклад, у Локрі була розроблена система законів, відома як закони Залевка, які включали принципи рівності та справедливості. Ці закони впливали на розвиток правових систем інших полісів та сприяли обміну правовими ідеями серед грецьких міст-держав.

Незважаючи на різноманітність правових систем, грецькі полісії мали спільні риси: використання письмових законів, участь громадян у судочинстві, а також вплив релігії на правові норми. Ці елементи сприяли розвитку правової свідомості та громадянської відповідальності серед населення [23, с.91].

Релігія відігравала важливу роль у правових системах полісів. Закони часто вважалися божественними заповідями, і порушення їх розглядалося як образа богів. Це сприяло високому рівню дотримання законів серед громадян. Релігійні

обряди та свята також мали правовий характер, регулюючи різні аспекти життя громадян.

Грецькі правові системи мали значний вплив на розвиток західної правової традиції. Принципи демократії, рівності перед законом та участі громадян у правосудді були запозичені римлянами та стали основою сучасних правових систем. Вивчення цих систем допомагає зрозуміти еволюцію правових інститутів та принципів, що лежать в основі сучасного права.

У порівнянні з іншими стародавніми цивілізаціями, грецькі полісії відзначалися високим рівнем правової свідомості та участі громадян у управлінні. Це дозволило їм досягти значних успіхів у розвитку культури, науки та політики. Їхній досвід став основою для подальшого розвитку правових інститутів у західному світі [62, с.186].

Дослідження правових систем грецьких полісів є важливим для розуміння еволюції правових інститутів та принципів. Вони стали основою для розвитку правових традицій, які вплинули на формування сучасних правових систем у Європі та інших частинах світу.

Судова система Афін вирізнялася своєю унікальністю та високим рівнем організації порівняно з іншими грецькими полісами. У столиці Аттики громадяни мали змогу брати активну участь у правосудді, оскільки судді, відомі як дікасти, обиралися шляхом жеребкування серед повноправних громадян. Такий метод забезпечував більш рівний розподіл влади та мінімізував можливість зловживань з боку аристократії чи інших впливових осіб. Судові процеси проводилися відкрито, що дозволяло не лише контролювати дотримання законів, а й сприяти розвитку демократичної свідомості серед населення, підкреслюючи принцип колективної відповідальності за правопорядок. Публічність судочинства також виконувала функцію освітнього інструменту, формуючи у громадян розуміння законності та справедливості [39, с.182].

Окрім Афін, інші грецькі полісії мали власні правові системи, що базувалися на місцевих звичаях та традиціях. Коринф, Аргос, Мегара та Локрі

демонстрували значну різноманітність підходів до правового регулювання. Зокрема, у Локрі функціонувала система законів, відома як закони Залевка, яка відзначалася прагненням забезпечити рівність і справедливість для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу. Ці закони демонстрували, що навіть менш впливові поліси прагнули до певного балансу між владою еліт та інтересами широких верств населення [22, с.369].

Незважаючи на відмінності між окремими полісами, усі вони мали спільні риси, характерні для грецької правової культури. Письмові закони та кодекси поступово замінювали усні традиції, забезпечуючи стабільність і передбачуваність правового регулювання. Участь громадян у судових процесах і вирішенні політичних питань підкреслювала важливість колективного контролю над владою та формувала громадянську відповідальність. Вплив релігії на законодавство був значним: божества виступали як гаранті справедливості, а закони часто розглядалися як священні постанови, що забезпечувало їх суворе дотримання.

Релігійний аспект у праві грецьких полісів мав багатовимірний характер. Закони, що сприймалися як божественні заповіді, дисциплінували населення не лише через страх перед покаранням, а й через моральну відповідальність перед богами. Священні ритуали та обряди, пов'язані з правовими нормами, забезпечували додатковий контроль над поведінкою громадян та зміцнювали легітимність політичної влади. У такий спосіб релігія стала невід'ємним елементом правового механізму, що формував соціальні відносини і регулював поведінку [19, с.353].

Грецькі полісії значно вплинули на розвиток західної правової традиції. Демократичні принципи, такі як рівність перед законом та участь громадян у судочинстві, були пізніше адаптовані римлянами та заклали основу сучасних систем права в Європі. Механізми жеребкування суддів і публічності процесів стали прообразами процедур, які нині використовуються для забезпечення прозорості та неупередженості правосуддя.

Порівняння грецьких полісів із іншими стародавніми цивілізаціями демонструє їхню унікальність. У той час як багато держав того часу базували владу на авторитарних структурах та обмежували участь населення, грецькі міста-держави активно залучали громадян до процесів управління та правосуддя. Це сприяло розвитку культури, науки та політики, формуванню громадянської свідомості та правової культури, що відрізняло їх від інших стародавніх держав [15, с.248].

Дослідження правових систем грецьких полісів є ключовим для розуміння еволюції права. Вивчення афінської демократії та спартанської системи дозволяє простежити витoki таких принципів, як участь громадян у правосудді, розмежування влади, захист прав та обов'язків індивідуума. Вони стали фундаментом для розвитку правових традицій, які вплинули на формування сучасних правових систем у Європі та світі, демонструючи, як досвід стародавніх полісів зберігає актуальність і сьогодні [26, с.177].

Отже, правові системи Спарти та інших грецьких полісів демонструють значну різноманітність підходів до організації влади та правосуддя, що відображало специфіку соціальних, економічних і політичних умов кожного міста-держави. Спарта вирізнялася суворою військовою дисципліною та колективістським устроєм, де роль закону підкріплювалася моральними та релігійними нормами, а контроль за його дотриманням здійснювали ефори та рада старійшин. Афіни, навпаки, мали розвинену систему письмових законів і публічних судових процесів, що сприяло демократичній участі громадян у правосудді та формуванню правової свідомості.

Аналіз правових систем стародавніх грецьких полісів дозволяє простежити витoki багатьох принципів, що пізніше стали фундаментом західної правової традиції, зокрема демократичних засад, рівності перед законом та участі громадян у державному управлінні. Унікальність кожного полісу, поєднання писаних законів із традиційними нормами та релігійними засадами, свідчить про високу правову свідомість громадян та прагнення до справедливого регулювання суспільних відносин.

Висновок до 2 розділу:

У другому розділі дослідження проведено детальний порівняльно-правовий аналіз судових систем та правових особливостей провідних грецьких полісів — Афін та Спарти. На основі опрацьованого матеріалу можна сформулювати такі ключові висновки:

Афінська судова система класичного періоду була унікальним втіленням прямої демократії та народного суверенітету. Її визначальною рисою стала відсутність професійних суддів та заміна їх Гелією — масштабним народним судом, члени якого обиралися шляхом жеребкування. Це не лише мінімізувало ризики корупції та політичного тиску, а й перетворило судочинство на форму активної громадянської участі. Афінська модель базувалася на принципі ізономії (рівності всіх перед законом) та змагальності сторін, де кожен громадянин мав самостійно захищати свої права, що стимулювало розвиток юридичної риторики та правової грамотності населення.

Виявлено глибоку специфіку правового устрою Спарти, який виступає антиподом афінській моделі. Спартанське право, засноване на легендарній Великій Ретрі Лікурга, тривалий час залишалося неписаним, спираючись на усну традицію та жорстку військову дисципліну. Судові функції тут були зосереджені в руках вузького кола осіб — ефорів та герусії (Ради старійшин), що свідчить про олігархічно-консервативний характер правосуддя. На відміну від афінської публічності, спартанське судочинство було закритим і підпорядкованим інтересам військової держави, де колективне благо домінувало над правами окремого індивіда.

Доведено, що незважаючи на кардинальні відмінності в устрої, грецькі поліси мали спільний ціннісний фундамент. У обох системах правосуддя було нерозривно пов'язане з релігією. Закон сприймався як божественна настанова, а його порушення — як загроза сакральному порядку громади. Участь громадян у судових процесах (хоча й у різних формах) розглядалася не просто як юридична процедура, а як вищий моральний обов'язок перед полісом.

Важливою ознакою афінського судочинства була наявність розвинених процесуальних гарантій. Розмежування між публічними (*graphē*) та приватними (*dikē*) позовами, використання таємного голосування бронзовими жетонами, можливість апеляції та роль Ради п'ятисот (Буле) у попередньому розгляді справ свідчать про високий рівень правової техніки. Впровадження презумпції невинуватості (рішення на користь підсудного при рівності голосів) стало визначним досягненням афінської правової думки, що випередило свій час на тисячоліття.

Аналіз інших полісів (Локри, Коринф) підтверджує, що антична Греція була справжньою «лабораторією права». Закони Залевка в Локрі продемонстрували прагнення до соціальної рівності, що спростовує уявлення про виключну домінантність аристократії в усіх містах-державах. Спільна тенденція переходу від усного звичаю до письмових кодексів забезпечила стабільність та передбачуваність правового регулювання в усьому грецькому світі.

Другий розділ демонструє, що саме в античних полісах було закладено концептуальний конфлікт між демократичним (Афіни) та авторитарно-дисциплінарним (Спарта) типами правосуддя. Спадщина афінської судової системи — публічність, колегіальність та підзвітність влади — лягла в основу західної ліберальної традиції права. Водночас досвід Спарти показав приклад стабільності права через морально-етичне виховання та традиціоналізм. Вивчення цих систем дозволяє зрозуміти генезис сучасних правових інститутів, таких як суд присяжних, поділ влади та верховенство закону.

РОЗДІЛ III. ВИДИ ПОКАРАНЬ ТА ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ

3.1. Основні види покарань

Правова система Стародавньої Греції вирізнялася значною різноманітністю, адже кожен поліс мав власні закони, що відображали специфіку його соціального, політичного та економічного устрою. Незважаючи на цю різноманітність, існували певні загальні практики покарання, які були характерними для більшості міст-держав. Ці покарання формувалися під впливом релігійних уявлень, традицій та прагнення підтримувати громадський порядок і дисципліну серед населення. У багатьох випадках правові норми поєднували каральний ефект із виховним, прагнучи не лише покарати правопорушника, а й запобігти подібним діям у майбутньому.

Одним із найпоширеніших видів покарання в Стародавній Греції були грошові штрафи, які накладалися за різного роду правопорушення. Вони застосовувалися як до дрібних крадіжок, так і до серйозніших злочинів, таких як порушення громадського порядку чи несплата боргів. Наприклад, у період правління Солона в Афінах за злочини, пов'язані зі зґвалтуванням, передбачався штраф у розмірі ста драхм, що свідчить про конкретизацію покарань і прагнення встановити справедливую систему компенсацій. Штрафи також могли накладатися за ухилення від військової служби або невиконання обов'язків перед полісом, що підкреслювало важливість дисципліни та участі громадян у забезпеченні безпеки держави [44, с.189].

Іншим видом покарання було вигнання або заслання, яке застосовувалося як до громадян, так і до іноземців, що вчиняли серйозні злочини або становили загрозу для суспільного ладу. В Афінах це явище отримало форму ostracism тимчасового вигнання громадянина на певний період шляхом голосування на зборах. Така практика мала не лише каральний характер, а й політичну мету, оскільки запобігала надмірній концентрації влади в руках однієї особи або окремої групи, забезпечуючи рівновагу сил у політичній системі полісу [3, с.82].

Смертна кара в Стародавній Греції вважалася крайньою мірою покарання і застосовувалася за найтяжчі злочини, зокрема за вбивство, зраду чи осквернення святих місць. В Афінах одним із відомих випадків застосування смертної кари стала страта Сократа, засудженого за звинуваченням у спотворенні молоді та непошануванні богів. Його покарання здійснювалося через отруєння цикутой, що було одним із типових методів страти у місті-державі. Афінське право застосовувало смертну кару з воістину драконівською суворістю. Слід пам'ятати, однак, що багато з них передбачали процедури з оцінкою покарання (*agōnes timētoi*), що означає, що смертна кара не була передбачена законом, а лише можливістю, залишеною на розсуд прокурора та присяжних. Як і в багатьох досучасних суспільствах, у класичних Афінах смертна кара могла мати різні ступені суворості, як у способі виконання (*apotumpanismos*), так і в можливих посмертних прикрасах, таких як позбавлення права поховання в Аттиці (*ataphia*) [55, с.120].

Окрім отруєння, у грецьких полісах використовували й інші форми смертної кари, включаючи спалення живцем або повішення, залежно від тяжкості злочину та соціального статусу засудженого. Важливо зазначити, що застосування смертної кари не обмежувалося лише покаранням за фізичне насильство, але й стосувалося моральних та релігійних правопорушень, оскільки суспільство надавало величезного значення збереженню священних традицій і ритуалів.

Система покарань у Стародавній Греції була багатогранною та комплексною, поєднуючи фінансові санкції, вигнання, фізичні покарання та смертну кару. Вона відображала прагнення держави до підтримки громадського порядку, формування дисципліни серед громадян і забезпечення моральних та релігійних норм [6, с.41].

Фізичні покарання в Стародавній Греції були невід'ємною частиною системи правосуддя та мали широкий спектр застосування залежно від соціального стану правопорушника та характеру злочину. Одним із

найпоширеніших видів таких санкцій було бичування, що використовувалося не лише для покарання рабів, але й для військових і навіть громадян у разі порушення дисципліни чи непокори встановленим правилам. Це покарання виконувало одразу кілька функцій: каральну, попереджувальну та дисциплінарну, адже публічне застосування фізичної сили демонструвало суворість закону та його непорушність [7, с.21].

Важливим аспектом грецької правової традиції було поєднання каральної та виховної функцій покарання. Наприклад, у Спарті виховання молоді мало тісний зв'язок із правовою системою, оскільки сувора дисципліна та фізичні випробування формували у підлітків відданість державі, відповідальність перед громадою та готовність до військової служби. Цей підхід демонструє, що правові норми того часу не обмежувалися лише покаранням, а виконували завдання формування соціально активних, дисциплінованих і морально стійких громадян. Виховний ефект був невід'ємним елементом грецького права і забезпечував тривалість суспільних норм і традицій у наступних поколіннях.

Крім фізичних санкцій, у багатьох полісах широко застосовувалася практика громадських робіт як покарання. Засуджені могли бути зобов'язані виконувати роботи на користь громади, наприклад будівництво міських споруд, ремонт доріг або благоустрій громадських місць. Такі заходи мали подвійне призначення: з одного боку, вони карали правопорушника за його вчинок, а з іншого приносили користь суспільству, забезпечуючи необхідну працю для підтримання інфраструктури та порядку [10, с.18].

У багатьох випадках покарання носило символічний або політичний характер. Засуджені за зраду чи інші серйозні злочини могли бути позбавлені своїх громадянських прав, включаючи право голосу та участь у політичному житті полісу. Таке обмеження ізолювало порушника від активного впливу на громадські справи та демонструвало суворість державного контролю над соціально небезпечними діями. Символічний аспект покарання підкреслював моральний і політичний вимір правопорушень, наголошуючи на соціальній відповідальності та важливості підтримки суспільного порядку.

Система покарань у Стародавній Греції була різноманітною і складалася із комплексного поєднання фізичних, фінансових, громадських та політичних санкцій. Вона формувалася залежно від законодавства конкретного полісу, соціальних норм та традицій. Різноманіття методів покарання дозволяло ефективно реагувати на різні види правопорушень, підтримувати дисципліну серед населення та забезпечувати стабільність політичного ладу [11, с.193].

Значну роль у формуванні системи правосуддя відігравала релігія та моральні норми, оскільки багато законів сприймалися як божественні заповіді. Порухення закону вважалося не лише соціальним злочином, а й моральною або релігійною провиною, що підвищувало значення покарання як інструменту підтримки суспільного порядку.

Фізичні та публічні покарання також виконували превентивну функцію, демонструючи наслідки порушення закону іншим громадянам. Публічні процеси та видимі стягнення сприяли формуванню правової свідомості, вихованню дисципліни та відповідальності серед населення.

У багатьох полісах застосування покарань поєднувалося із соціальною роботою та вихованням молоді, що відображало комплексний підхід до правопорушень. Це дозволяло формувати громадян, які усвідомлювали свої обов'язки перед державою і суспільством, а також розуміли наслідки порушення норм поведінки.

Система покарань у Стародавній Греції мала довготривалий вплив на розвиток правових інститутів у подальші епохи. Принципи рівності перед законом, участі громадян у судочинстві, права на захист та використання комплексних методів покарання стали основою для формування правових систем у сучасних державах [14, с.31].

Аналіз основних видів покарань у Стародавній Греції дає змогу краще усвідомити соціальні, політичні та культурні аспекти життя того часу. Він демонструє, що система правосуддя не обмежувалася лише каральними заходами, а мала ширший виховний і превентивний ефект, формуючи суспільну свідомість та правову культуру. Досвід Стародавньої Греції є важливим етапом

у розвитку правової думки та практики, який заклав підвалини для подальшого формування сучасних правових інститутів і принципів [19, с.356].

Отже, система покарань у Стародавній Греції була надзвичайно різноманітною та комплексною, поєднуючи фізичні, грошові, політичні та громадські санкції. Вона відображала соціальні, політичні та культурні особливості кожного полісу, прагнення забезпечити дисципліну, підтримку громадського порядку та моральних норм. Грошові штрафи, вигнання, громадські роботи та фізичні покарання виконували одночасно каральну, виховну та превентивну функцію, формуючи правосвідомість громадян і підтримуючи стабільність політичного устрою.

Вплив системи покарань Стародавньої Греції відчутний і в подальшому розвитку правових інститутів. Принципи рівності перед законом, участі громадян у судочинстві, поєднання каральних та виховних заходів стали основою для формування правових систем у сучасних державах. Аналіз стародавніх практик покарання дозволяє глибше зрозуміти взаємозв'язок права, соціальних норм та моралі, а також показує, що ефективне правосуддя обов'язково враховує як каральний, так і виховний аспект, сприяючи розвитку суспільної відповідальності та правової культури.

3.2. Соціальне та політичне значення кримінального права

Кримінальне право є однією з ключових галузей правової системи, яка встановлює рамки дозволеної поведінки для громадян і визначає правові наслідки за їх порушення. Воно виконує багатогранну соціальну роль, сприяючи формуванню порядку в суспільстві, захисту прав і свобод окремих осіб та забезпеченню стабільності державного устрою. Кримінальні норми не лише регулюють суспільні відносини, пов'язані з вчиненням злочинів, а й формують правосвідомість громадян, закріплюючи моральні й етичні орієнтири, які

впливають на поведінку людей у щоденному житті та їх ставлення до закону [17, с.226].

Однією з найважливіших соціальних функцій кримінального права є превенція злочинності. Чітке визначення норм і передбачення санкцій за їх порушення створює умови для попередження протиправних дій ще на етапі їх планування. Завдяки цьому громадяни усвідомлюють можливі наслідки своїх дій і підходять до них з відповідальністю, що сприяє формуванню культури законності. Превентивна функція проявляється як на індивідуальному, так і на суспільному рівні, забезпечуючи дисципліну та порядок у громадському житті.

Крім попереджувальної ролі, кримінальне право виконує важливу захисну функцію, оберігаючи права і свободи громадян від порушень. Воно створює механізми, які дозволяють реагувати на посягання на життя, здоров'я, майно та інші законні інтереси особи. Своєчасне і справедливе застосування кримінальних норм сприяє відновленню порушених прав і компенсує шкоду, що завдана злочином, підкреслюючи значення правової держави як гаранта безпеки громадян [33].

Соціальна роль кримінального права також проявляється у його здатності підтримувати моральні та етичні стандарти суспільства. Закони формують уявлення про допустиму поведінку та встановлюють відповідальність за її порушення, впливаючи на світогляд громадян і формуючи суспільну свідомість. Такий аспект правового регулювання забезпечує сталість норм і знижує ризик виникнення девіантної поведінки, що шкодить громадському порядку та безпеці.

Політичне значення кримінального права полягає в його здатності зміцнювати державну владу та забезпечувати національну безпеку. Воно регламентує межі дозволеного у політичній діяльності, визначає відповідальність за дії, які загрожують конституційному ладу, територіальній цілісності або функціонуванню державних інститутів. У цьому контексті кримінальне право виступає ключовим інструментом підтримки стабільності держави, попереджаючи загрози її безпеці та забезпечуючи ефективне функціонування органів влади [51].

У демократичних суспільствах кримінальне право виконує ще й контрольну функцію щодо діяльності правоохоронних органів і судової системи. Воно встановлює чіткі процедури притягнення до відповідальності та гарантії захисту від можливих зловживань владою. Це створює баланс між інтересами держави та правами окремої особи, формуючи довіру громадян до правової системи і забезпечуючи дотримання принципів справедливості у судочинстві.

Кримінальне право також відіграє значну роль у регулюванні суспільних конфліктів та підтриманні соціальної гармонії. Воно забезпечує ефективний механізм вирішення суперечок і застосування санкцій, що дозволяє уникати хаосу і безладу. За допомогою кримінальних норм держава здатна координувати соціальні відносини, встановлюючи рамки допустимої поведінки та визначаючи наслідки їх порушення, що є необхідним для стабільного функціонування суспільства [22, с.369].

Ще одним важливим аспектом є міжнародний вимір кримінального права. Воно створює основу для співпраці держав у боротьбі з транснаціональною злочинністю, тероризмом, корупцією та іншими загрозами глобальній безпеці. Гармонізація кримінальних норм на міжнародному рівні сприяє ефективному реагуванню на глобальні виклики і забезпеченню дотримання правопорядку у міжнародних відносинах, що має значення для стабільності не лише окремих держав, але й світової спільноти в цілому [20, с.24].

Кримінальне право має значний вплив на формування правосвідомості та соціальної відповідальності громадян. Воно навчає громадян усвідомлювати наслідки власних дій, розуміти соціальні норми і цінності, а також брати відповідальність за порушення закону. Цей виховний аспект правової системи допомагає формувати суспільство, де дотримання норм є не лише юридичною, а й моральною вимогою.

Соціально-політична роль кримінального права проявляється у його здатності об'єднувати суспільство на основі спільних цінностей та правил. Законодавство встановлює стандарти поведінки, на яких базуються взаємини між громадянами, і забезпечує механізми захисту цих стандартів. Такий підхід

сприяє стабільності, розвитку і гармонізації суспільних процесів, формуючи основу правової культури.

Важливим аспектом є й те, що кримінальне право стимулює розвиток інших галузей права та правової науки. Воно взаємодіє з цивільним, адміністративним та конституційним правом, створюючи комплексну систему правових відносин. Така інтеграція дозволяє ефективно реагувати на різні порушення, забезпечувати захист громадян та підтримувати функціонування державних інститутів [16, с.66].

Кримінальне право також виконує регулятивну функцію у сфері економічних відносин. Воно передбачає відповідальність за економічні злочини, корупційні дії, шахрайство та інші протиправні дії, що можуть загрожувати фінансовій стабільності держави. Забезпечення правопорядку у економічній сфері сприяє формуванню довіри до державних інститутів та правової системи, що є важливим чинником розвитку економіки.

Завдяки кримінальному праву держава забезпечує не лише покарання винних, а й захист невинних, підтримання соціальної справедливості та стабільності. Воно формує систему стримувань і противаг, де кожен громадянин усвідомлює свої права та обов'язки, а держава межі своїх повноважень. Такий підхід гарантує рівновагу між свободою особи та потребами суспільства [6, с.41].

Кримінальне право є невід'ємною складовою правової системи, що виконує багатогранні соціальні та політичні функції. Воно забезпечує підтримку правопорядку, захист прав і свобод громадян, зміцнює державні інститути та сприяє формуванню правової свідомості. Аналіз його соціального та політичного значення дозволяє усвідомити ключову роль права у розвитку цивілізованого, стабільного і безпечного суспільства [3, с.91].

Отже, соціальне та політичне значення кримінального права є надзвичайно вагомим, оскільки воно забезпечує стабільність суспільства та захист прав і свобод громадян. Кримінальне законодавство формує правосвідомість населення, встановлює межі дозволеної поведінки та передбачає

відповідальність за порушення закону, що сприяє превенції злочинності та підтриманню дисципліни.

Політичне значення кримінального права проявляється у зміцненні державної влади та забезпеченні безпеки держави. Воно регулює політичну діяльність, встановлює відповідальність за дії, що загрожують конституційному ладу та державним інститутам, а також гарантує баланс між правами особи та інтересами держави. Крім того, кримінальне право забезпечує контроль за діяльністю правоохоронних органів і судової системи, створюючи механізми захисту від зловживань. У сукупності ці функції сприяють формуванню правової культури, стабільності та довіри громадян до правової системи, що робить кримінальне право ключовим елементом розвитку цивілізованого і безпечного суспільства.

Висновок до 3 розділу:

Аналіз системи покарань у Стародавній Греції та їхнього соціально-політичного значення дозволяє стверджувати, що кримінально-правова доктрина античних полісів являла собою складний симбіоз юридичних норм, релігійних уявлень та суспільно-політичних потреб. Система покарань того часу була глибоко диференційованою, що відображало поступовий перехід від архаїчних методів фізичної розправи до раціоналізованих державних санкцій. Грошові штрафи, які набули поширення в Афінах після реформ Солона, стали першим кроком до гуманізації права, переводячи конфлікт із площини кровної помсти у площину економічної компенсації. Водночас вигнання, що в Афінах реалізувалося через процедуру ostracism, виконувало унікальну для античності превентивну функцію. Це покарання не завжди було наслідком вчиненого злочину, а часто слугувало політичним запобіжником, який усував загрозу тиранії та підтримував демократичний баланс сил усередині поліса.

Смертна кара в давньогрецькому праві розглядалася як виняткова міра, що застосовувалася лише у випадках, коли діяння правопорушника підривало самі основи існування громади. Це стосувалося не лише навмисних вбивств, а й державної зради та святотатства. Специфіка виконання смертних вироків, як-от отруєння цикутою або апотимпанізм, демонструвала зв'язок між характером злочину та способом відплати. Важливо, що юридична санкція часто виходила за межі фізичного життя засудженого: позбавлення права на поховання в рідній землі (*ataphia*) було чи не найтяжчим випробуванням для грека, оскільки воно прирікало особу на вічне вигнання не лише з політичної спільноти, а й із сакрального світу предків. Це підкреслює, що кримінальне право Стародавньої Греції мало не тільки юридичний, а й глибокий релігійно-моральний вимір, де законодавець виступав охоронцем космічного порядку.

Особливе місце в правовій культурі займало поєднання карального ефекту з виховним. У більшості полісів покарання не було самоціллю, а розглядалося як засіб відновлення порушеної справедливості та превенції майбутніх деліктів. У

Спарті цей підхід досяг свого апогею, де правова система була повністю інтегрована в освітній процес (*agoge*). Суворі фізичні випробування та дисциплінарні стягнення формували у молодих спартіатів безумовну відданість державі та страх перед суспільним осудом. В інших полісах превенція досягалася через публічність покарань та громадські роботи. Будівництво міських споруд або ремонт доріг силами засуджених не лише компенсувало завдану шкоду, а й візуалізувало підпорядкування порушника спільній волі народу. Таким чином, покарання виступало інструментом соціалізації, що повертав індивіда до усвідомлення його обов'язків перед полісом.

Соціально-політична роль кримінального права в античності полягала у зміцненні державної стабільності та захисті конституційного ладу. Кримінальні норми встановлювали чіткі межі дозволеного, формуючи правосвідомість громадян через систему стримувань і противаг. У демократичних Афінах право також виконувало контрольну функцію, обмежуючи свавілля магістратів та гарантуючи кожному громадянину право на захист і справедливий суд. Це створювало атмосферу довіри до державних інститутів і стимулювало розвиток правової культури, де закон сприймався як вираз спільної справедливості, а не просто як наказ володаря. Міжнародний аспект, зокрема практика *androlepsia*, свідчить про спроби греків розширити дію правових норм за межі окремих міст, створюючи зародки міжполісного кримінального регулювання.

У підсумку, система покарань у Стародавній Греції стала фундаментальним етапом у розвитку світової юриспруденції. Вона заклала принципи, які є актуальними і для сучасного права України: індивідуалізація відповідальності, презумпція невинуватості в певних аспектах та баланс між каральною і виховною функціями. Давньогрецький досвід доводить, що ефективність правової системи залежить не від жорстокості санкцій, а від їхньої справедливості, невідворотності та здатності закону виховувати відповідального громадянина. Аналіз цього історичного спадку дозволяє глибше зрозуміти природу правосуддя як універсальної цінності, що забезпечує гармонійний розвиток суспільства та безпеку держави.

ВИСНОВОК

Проведене комплексне дослідження кримінального права в полісах Стародавньої Греції дозволяє стверджувати, що антична правова думка стала тим фундаментом, на якому виросла вся подальша європейська юридична традиція. Генезис грецького права продемонстрував унікальну в історії людства трансформацію суспільної свідомості: перехід від архаїчного звичаєвого регулювання, заснованого на релігійних табу та кровній помсті, до раціональної системи письмового законодавства. Цей процес не був лише технічним актом фіксації норм, він означав народження концепту «номос» — закону як результату суспільного договору та вираження спільної волі вільних громадян. Саме в грецьких полісах право вперше перестало бути таємницею вузького кола аристократів і стало публічним інструментом, доступним для кожного члена громади, що було зафіксовано на кам'яних стелах афінської агори та в інших містах-державках.

Аналіз джерельної бази засвідчив, що еволюція від «драконівських» законів до реформ Солона та пізніших демократичних інститутів відображала рух суспільства до гуманізації та справедливості. Якщо раннє право намагалось припинити хаос через граничну жорстокість, то зрілий поліс почав розглядати кримінальне право як засіб підтримання соціального балансу та захисту ойкосу — базового осередку держави. Важливим теоретичним здобутком античних законодавців стало розмежування умисного та неумисного вбивства, що фактично започаткувало вчення про суб'єктивну сторону злочину. Це свідчить про високий рівень інтелектуальної рефлексії над природою людської дії та відповідальності, що згодом було ретельно розвинуто в римському праві та сучасних кримінальних кодексах, зокрема в чинному законодавстві України.

Порівняльне дослідження судових систем Афін та Спарти виявило два принципово різні підходи до реалізації правосуддя, які досі залишаються об'єктом дискусій у правовій науці. Афінська модель продемонструвала ідеал «суду народу», де відсутність професійних суддів компенсувалася масовістю та

колегіальністю Гелієї. Така система забезпечувала небачену прозорість і підзвітність влади, формуючи в громадянах почуття безпосередньої причетності до відправлення правосуддя. На противагу цьому, спартанська система, заснована на військовій дисципліні та авторитеті ефорів, надавала пріоритет державній стабільності та моральному вихованню через страх перед порушенням традицій. Обидві моделі, попри свою полярність, мали спільне сакральне підґрунтя: закон у грецькому розумінні завжди мав божественну санкцію, а злочин розглядався як загроза не лише соціальному, а й вищому космічному порядку.

Особливе значення у роботі приділено системі покарань, яка в Стародавній Греції виконувала складний комплекс функцій: від каральної та превентивної до ресоціалізуючої. Дослідження довело, що античні поліси прагнули до індивідуалізації покарання, використовуючи широкий спектр заходів — від грошових штрафів, що сприяли економічній стабільності громади, до ostracism, який виступав унікальним політичним інструментом захисту демократії. Смертна кара, хоч і була суворою, часто залежала від судового розсуду, що дозволяло враховувати особисті заслуги обвинуваченого перед полісом. Це підтверджує тезу, що кримінальне право античності не було сліпою машиною репресій, а тонким механізмом регулювання суспільної моралі, де позбавлення громадянських прав чи права на поховання вважалося тяжчим за фізичне знищення, оскільки означало повне виключення особи з цивілізаційного простору.

Соціально-політичне значення кримінального права в грецьких полісах виходило далеко за межі суто юридичної площини. Воно було стрижнем, навколо якого формувалася політична ідентичність вільного грека. Право на захист у суді, публічність обвинувачення та обов'язок брати участь у присяжних засіданнях виховували особливий тип правосвідомості, заснований на поєднанні індивідуальної свободи та колективної відповідальності. У цьому контексті давньогрецький досвід є надзвичайно актуальним для сучасної України, яка перебуває у процесі розбудови правової держави. Античні принципи презумпції

невинуватості (при рівності голосів суддів), гласності судочинства та виборності суддів залишаються тими орієнтирами, що визначають демократичний вектор розвитку правової системи.

Підбиваючи підсумки, слід наголосити, що кримінальне право Стародавньої Греції не було статичним переліком заборон, а динамічною системою, що постійно адаптувалася до викликів часу. Воно успішно поєднало в собі релігійний авторитет, філософське обґрунтування справедливості та практичну ефективність у стримуванні злочинності. Вивчення цього спадку дозволяє нам глибше зрозуміти природу правосуддя не як апарату примусу, а як вищої форми суспільної організації, що базується на розумі, рівності та повазі до людської гідності. Давньогрецькі поліси довели, що лише закон, який є прозорим, справедливим і підтримується свідомою участю громадян, може бути гарантом довготривалого процвітання та безпеки держави. Результати даного дослідження можуть бути використані для подальшого теоретичного обґрунтування реформ кримінального та процесуального права, а також у викладанні історико-правових дисциплін, підкреслюючи тяглість європейської цивілізаційної традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азімов Ч.Н. Заклад / Ч.Н. Азімов // Юридична енциклопедія : В 6 т. Т. 2. – К. : Українська енциклопедія, 1999. – С. 472.
2. Анохін В.О. Боспорське царство / В.О. Анохін // Енциклопедія історії України : В 5 т. Т. 1 : А – В / [Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 2005. – С. 69.
3. Антична література. Греція. Рим. Хрестоматія. Упоряд. Т. В. Михед, Ю. В. Якубіна. Київ, 2006. С. 70–120.
4. Аристотель Політика. Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. К.: Основи, 2000. 239 с.
5. Аристотель. Політика / пер. з давньогрец. К.: Видавництво Соломії Павличко ОСНОВИ, 2005. 239 с.
6. Бедрій М. М. Деякі особливості звичаєвого права Стародавньої Греції. Митна справа. Вип. 1. 2014. С. 38-42.
7. Білик В. І. Правоохоронна система у період античності та Середньовіччя: загальна характеристика. Науковий вісник. Херсонського державного університету. 2013. Вип. 5, т. 1. С. 19-22.
8. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. К.: Центр навчальної літератури, 2008. 730 с.
9. Бузун, Ольга О. «Історичний аспект смертної кари». Актуальні питання публічного та приватного права 1(15) (2017): 51–55.
10. Гавриленко О. А. Генеза консульських установ держав Європи у стародавній час та добу середньовіччя. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2018. № 7. С. 16-20.
11. Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 189-195.

12. Грубінко, А. В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право [Електронний ресурс] : навч. посіб. / А. В. Грубінко. - Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. - 384 с.
13. Денисенко В. В. Договір ісополітії як інститут міжнародного права Стародавньої Греції. *Colloquium-journal*. 2018. №4(15). С. 20–22.
14. Денисенко В. В. Ісополітія : питання громадянства у міжполісних відносинах грецьких держав. Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 28 травня 2018 р. / Редкол. : С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. Запоріжжя : ЛІРА ЛТД, 2018. С.29–32.
15. Зубар, В. М. Античні держави Північного Причорномор'я. Київ: Стилос, 2017. 276 с.
16. Карпенко М., Бандурович А. «Смертна кара: бути чи не бути?» *Юридична наука* 5 (2013): 62–69
17. Логвиненко Є. «Смертна кара у Стародавньому Єгипті». *Підприємництво, господарство і право* 6 (2019): 225–229
18. Маймескулова Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. За ред. проф. Маймескулова Л.М. Харків: “Право”. 2011. С.280.
19. Матвєєва Т. О. Державний лад і право Давніх Афін. Т. О. Матвєєва. *Форум права*. 2014. Вип. 1. С. 350-361.
20. Матвєєва Т. О. Становлення континентальної системи європейського права на прикладі Стародавніх Афін і Спарти / Т. О. Матвєєва // Аналітично-порівняльне правознавство / голов. ред.: Ю. М. Бисага; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2022. – №2. – С. 20-26.
21. Мельничук Н. Ю. Поняття «злочин» та «покарання» у філософії Сократа. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2007. Вип. 3. С. 397–403.

22. Мельничук Н. Ю. Проблема злочину та покарання у доелліністичній філософії права. Вісник державного університету внутрішніх справ. 2009. № 4. С. 363–372.
23. Олександр А. Право античних держав Північного Причорномор'я. Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2004.
24. Орленко В. І. Історія держави і права зарубіжних країн: Посіб. для підготов, до іспитів - 3-є вид. стереотип. - К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В.- 2008 - 244 с.,
25. Плутарх. Життєписи: «Солон і Поплікола», «Лікурґ і Нума Помпілій» Переклад Ю. Мушака. К.: Радянська школа, 1968. 612 с.
26. Плутарх. Порівняльні життєписи : у 2 т. пер. з давньогрец. Т. І. Княжницького ; передм. М. Білика. К. : Основи, 2001. 518 с.
27. Сергєєв В. С. Історія стародавньої Греції. К., 2020. 360 с.
28. Слободяник Б. В. Право власності в Давній Греції та Римі: порівняльна характеристика. Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції і охорони права власності. Херсон: Тернопіль, 2011. 234 с.
29. Ставнюк В. В. Становлення Афінського поліса. К., 2005.
30. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. 384 с.
31. Тищик Б.Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу. Навч. посіб. У 2-х т., Т.1 Історія держави і права країн Стародавнього Сходу та Стародавньої Греції. Львів., Видавництво “ СПОЛОМ ”, 1999, С. 153.
32. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навчальний посібник К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.
33. Феномен стародавньої Спарти. Освіта.UA. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/32237/
34. Хома Н. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник, 2007. 474 с.
35. Шульга С. А. Історія Стародавньої Греції та Риму 2017.

36. Calhoun G. M. *The Growth of Criminal Law in Ancient Greece*. The Lawbook Exchange, Ltd. 1999. 149 p.
37. Cammack D. *The Popular Courts in Athenian Democracy*. *Journal of Politics*. 2022. 23 p.
38. Carter J. M. *The Greek World*. London: Routledge, 2018. 330 p.
39. Cartledge, P. *Sparta and Lakonia: A Regional History*. London: Routledge, 2012. 364 p.
40. Carugati F., Hadfield G. K., Weingast B. R. *Building Legal Order in Ancient Athens*. *Journal of Legal Analysis*, Volume 7. 2015. Pp. 291–324.
41. Christ M. R. *The litigious Athenian*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 1998. 317 p.
42. Cohen D. *Law, Sexuality, and Society: The Enforcement of Morals in Classical Athens*. Cambridge University Press. 1994. 259 p.
43. Danielle S. A. *Punishment in Ancient Athens*. Princeton University Press. 2003. 23 p.
44. Dmitriev S. *The Birth of the Athenian Community: From Solon to Cleisthenes*. Routledge, 2017. 392 p.
45. Gagarin M. *Democratic Law in Classical Athens*. University of Texas Press. 2020. 194 p.
46. Gagarin M. *Drakon and Early Athenian Homicide Law*. New Haven: Yale University Press. 1981. 208 pp.
47. Gagarin M., Cohen D. *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*. Cambridge University Press. 2005. 480 p.
48. Harris E. M. *Democracy and the Rule of Law in Classical Athens*. Cambridge University Press. 2006. 486 p.
49. Harris E. M. *Religion and the Rule of Law in the Greek Polis*. Papaioannou, Serafim, *Demetriou Rhetoric and Religion in Ancient Greece and Rome*. 2021. Pp. 17-36.
50. Harris E. M., Rubinstein L. *The Law and the Courts in Ancient Greece*. London: Duckworth. 2004. 240 p.

51. Hopper Robert J., Millett Paul C. Symbolon. Oxford Classical Dictionary. URL: <http://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore9780199381135-e-6166>
52. Hornblower, S. The Greek World, 479–323 BC. London: Routledge, 2019. 292 p.
53. Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. 511 p.
54. Karambelas D. Law, sources of (Greek and Roman). Encyclopedia of Ancient History, Wiley-Blackwell. 2012. 3 p.
55. Kucharski J. Penalties In Action In Classical Athens A Preliminary Survey. University of Silesia, Katowice. Classica Cracoviensia. 2014. Pp. 117-144.
56. Laracy B. The Rule of Law in the Athenian Dēmokratia: Origins, History, and Oratory. Victoria University of Wellington. 2008. 166 p.
57. Linscott H. P. ‘Oral law’ and the Emergence of Written Legislation in Archaic and Classical Greece. University College London. 2021. 276 p.
58. Perlman P. Ancient Greek Law in the 21st Century. University of Texas Press. 2018. 228 p.
59. Pomeroy, S. B. Ancient Greece: A Political, Social, and Cultural History. New York: Oxford University Press, 2019. 592 p.
60. Raaflaub K. A., Ober J., Wallace R. Origins of Democracy in Ancient Greece. University of California Press. 2007. 253 p.
61. Raaflaub, K. A. War and Society in the Ancient and Medieval Worlds. Harvard: Harvard University Press, 2020. 286 p.
62. Rhodes, P. J. A History of the Classical Greek World, 478–323 BC. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2021. 376 p.
63. Sanahuja L. C. Toward Kantian Cosmopolitanism. Palgrave Macmillan, 2017. 231 p.
64. Whitchurch J. Feeling Justice: Revenge, Punishment, and Anger in Ancient Greece. Doctoral thesis, University College London. 2022. 406 p.
65. Zajadło J. The Concept of Nomos – Some Remarks. „Krytyka Prawa”, tom 12. 2020. Pp. 143-161.